

Dieter Brandes

Healing of Memories – Slujirea creștilor în scopul reconcilierii

Istoria conflictului și abordări ale reconcilierii prin memorie
între culturi, popoare și religii, folosind exemple selectate din Europa

Rezumat

Studiul Ministerul creștin al reconcilierii se bazează în special pe Charta Oecumenica 8 *Reconcilierea popoarelor și a culturilor*: "În fața numeroaselor conflicte, este sarcina Bisericilor să desfășoare împreună un minister al reconcilierii și pentru popoare și culturi".¹ Punctul de plecare al studiului a fost încredințarea autorului, în 2004, a coordonării procesului *Healing of Memories in South East Europe - Bridge between Churches, Cultures and Religions*,² un proiect comun al Conferinței Bisericilor Protestante din Europa CPCE, al Conferinței Bisericilor Europene CEC și (din 2008) al Consiliului Mondial al Bisericilor WCC. Baza esențială a acestei lucrări de cercetare empirică și literară este o triplă concentrare:

- Orientarea spre *Ministerul creștin al reconcilierii*
- Orientarea spre istoria conflictelor și abordări ale reconcilierii, cu accent pe relația dintre Estul și Vestul Europei.
- Includerea aspectelor legate de identitatea religios-culturală și a formelor colective de memorie în activitatea de reconciliere.

Pe baza acestei focalizări, a apărut sistemul de structurare a conținutului lucrării de cercetare.

Capitolul 1 Observații preliminare și slujirea creștinilor în scopul reconcilierii :

În prima parte a capitolului 1 se explică faptul că *Healing of Memories* HoM a fost dezvoltată ca o metodă de reconciliere în cadrul activității de împăcare între victime și agresori în Africa de Sud, după sfârșitul apartheidului. Această metodologie, care a fost inițial dezvoltată ca o procedură pastoral-terapeutică, a fost ulterior extinsă prin aplicarea și dezvoltarea ulterioară a HoM în alte țări și continente pentru reconcilierea între comunitățile religioase, culturi și grupuri etnice, de exemplu în Irlanda de Nord, România, Bulgaria, Ungaria, Serbia, Bosnia-Herțegovina și Norvegia.

Healing of Memories implică reconcilierea prin amintire, atât în cazurile de suferință personală, ca proces de îngrijire pastorală, cât și ca reconciliere între popoare, culturi și religii. În Irlanda de Nord, acest proces este cunoscut și sub numele de "Reconciliere prin reamintire".

În a doua parte a capitolului 1, reconcilierea este explicată ca fiind o "temă a Bibliei". În primul rând, sunt descrise referințele la **Vechiul Testament**. Atât în poveștile lui Iosif, Geneza 37-50, și ale fraților săi, cât și în cele ale lui Iacov și Esau, Geneza 33:1 și următoarele, dar mai ales în considerațiile exegetice despre Ziua Ispășirii Yom Kippur, Leviticul 15 și anul jubiliar Leviticul 25, se arată, cu referire la Talmud,³ că: "pentru fărâdelegile dintre om și Cel Omniprezent, Ziua Ispășirii aduce reconcilierea, dar pentru fărâdelegile dintre om și semenii săi, Ziua Ispășirii nu aduce reconcilierea până când acesta din urmă nu și-a achitat datoria/și-a ispășit vina față de compatriotul său"⁴.

1 **CHARTA OECUMENICA** - Leitlinien für die wachsende Zusammenarbeit unter den Kirchen in Europa, hrsg. Rat der europäischen Bischofskonferenz CCEE und Konferenz Europäischer Kirchen KEK, deutsch Genf/St. Gallen April 2001, digitalizat: https://www.oekumene-ack.de/fileadmin/user_upload/Charta_Oecumenica/Charta_Oecumenica.pdf, recuperat la 10.02.2019.

2 Cu toate acestea, acest proces începuse deja în 2003, la Adunarea Generală a Conferinței Bisericilor Europene CEC, care a avut loc la Trondheim, în perioada 25 iunie - 2 iulie 2003. Încă de la Trondheim, în discuția cu președintele de atunci al CEPP, Prof. Elisabeth Parmentier, și cu directorul Prof. Viorel Ioniță de la CEC, s-a "născut" un proiect de Vindecare a Memoriilor în Europa de Sud-Est.

3 Detaliat la p. 8f din studiu.

4 **Talmud** - Mas. Yoma 85b, in *Talmud – Mas. Yoma*, Chapter I, digitalizat: <http://halakhah.com/pdf/moed/Yoma.pdf>, recuperat la 20.02.2020.

În secțiunea dedicată **Noului Testament**, este explicată o paralelă interesantă între povestea împăcării dintre Iacov și Esau și parabola fiului risipitor de la Luca 15:1 și următoarele.⁵

Acest lucru face ca diferențele față de povestea reconcilierii din Vechiul Testament să fie clare, după cum urmează :

(1) Reconcilierea are loc prin Tatăl.

(2) Reconcilierea are loc chiar și fără clarificarea unei chestiuni de vinovăție.

(3) Deoarece traiul cu porcii (necurați!) este pentru evrei simbolul păcatului, acțiunile fiului cel mic înseamnă, de fapt, excluderea sa din comunitate. În acest fel, reconcilierea mediată prin intermediul tatălui este în special readmiterea în comunitatea umană stabilită prin poruncile lui Dumnezeu.

Pavel leagă apoi acest lucru de o nouă eră a umanității și de o nouă creație, în care "toate sunt de la Dumnezeu, Care ne-a împăcat cu Sine prin Hristos și Care ne-a dat nouă slujirea împăcării" (2 Corinteni 5:18). Iar pentru Pavel, din aceasta rezultă slujirea creștinilor ca mesageri ai reconcilierii: "În numele lui Hristos, așadar, ne înfățișăm ca mijlocitori, ca și cum Însuși Dumnezeu v-ar îndemna prin noi. Vă rugăm, în numele lui Hristos, împăcați-vă cu Dumnezeu!" (2 Corinteni 5:20).

În secțiunea **Secretul reconcilierii este memoria**, se explică faptul că *Healing of Memories* este, pe de o parte, un proces de acceptare a rănilor actuale cauzate de opresiune, violență, război și genocid și, pe de altă parte, un proces de reconciliere pe parcursul secolelor de răniri tradiționale între popoare, culturi și religii.⁶

În secțiunea **Contribuția Bisericilor Creștine la reconcilierea în Europa**, se face referire la înființarea Consiliului Mondial al Bisericilor (WCC) în 1948, care a postulat coresponsabilitatea bisericilor pentru pace, justiție și reconciliere în lume.

Capitolul 2 Aspecte ale înțelegerii identităților și interacțiunilor cultural-religioase :

Capitolul 2 descrie caracteristicile identitare și interacțiunile interpersonale care (pot) deveni deosebit de importante pentru procesele de *Healing of Memories*.

În primul rând, este **luată în considerare formarea în copilărie a diferitelor identități cultural-religioase**. Aceasta include mediul educațional al copilului, în care acesta învață "să înțeleagă lumea cu propriul corp și cu ajutorul simțurilor sale"⁷.

Aceasta include, de asemenea, condiționarea, care, ca și contextele "dacă-atunci", îi ajută pe oameni să se orienteze în viață fără a fi nevoiți să treacă printr-un proces de observare și de luare a deciziilor pentru fiecare situație nouă. Acestea pot deveni norme internalizate și pot genera, de asemenea, un anumit comportament defensiv - ca prudență sau teamă față de persoanele de alte culturi și religii. Aceasta include, de asemenea, "condiționarea defensivă dezvoltată inițial ca fiind utilă, [deoarece de-a lungul generațiilor] ... poate obstrucționa permanent calea înțelegerii și reconcilierii în prezent".⁸

Cea de-a doua parte a capitolului 2 analizează **relațiile dintre oameni care sunt influențate și se schimbă pe parcursul vieții**.

Aceasta include limba "ca element esențial în diferite întâlniri"⁹. Ea separă oameni de limbi și culturi diferite. Cu toate acestea, este, de asemenea, un mijloc de traducere și permite

5 În ea apar din nou doi frați și este vorba din nou despre moștenire. Cu toate acestea, în timp ce în povestea lui Iacov și Esau, fratele Esau însuși este cel care îl primește pe fratele său Iacov înapoi în comunitate, în parabola Fiului risipitor, tatăl este cel care îi reunește pe frați.

6 George Santayana comentează acest lucru prin cuvintele: "Those who cannot remember the past are condemned to repeat it." (George Santayana *Reason in Common Sense*, volume 1 of *The Life of Reason* 1905, New York 1905, p. 284.

7 Irene Behrmann *Zurück ins Leben. Erfahrungen mit der ambulanten Regressionstherapie*, Berlin 2002, p. 14.

8 Dieter Brandes *Zur Methodologie von Healing of Memories und Bezüge zur ethnischen, kulturellen und religiösen Identität*, in *Reconciliatio Nr. 2. Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten - Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen und Religionen - Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien*, ed. Dieter Brandes und Olga Lukács, Ediția a 2-a. Leipzig 2011, p. 23-39, aici p. 28.

9 Helmut Weiss *Die Entdeckung Interkultureller Seelsorge*, in *Handbuch Interkulturelle Seelsorge*, hrsg. Karl Federschmidt, Eberhardt Hauschildt, Christoph Schneider-Harpprecht, Klaus Temme și Helmut Weiss, Neukirchen-Vluyn 2002, p.17-37, aici p. 19.

întâlniri între culturi. Aceasta include, de asemenea, simboluri, metafore și ritualuri. Munca de reconciliere prin *Healing of Memories*" se mișcă în fluxul de narațiuni, simboluri și metafore ca un pește în apă"¹⁰. Aceasta include forțele care dau sens vieții, care sunt, de asemenea, baza modelelor de interpretare pentru a trăi împreună. "Culturi și religii diferite modelează forțe diferite care dau sens vieții."¹¹

Pare de necontestat faptul că, în toate culturile cunoscute, relațiile de familie sunt, de asemenea, un loc central pentru întâlnirile dintre culturi și religii.

Modelele de orientare etico-morală pot crea obstacole semnificative în calea reconcilierii între culturi atunci când culturi diferite se întâlnesc.

Capitolul 3 Rezolvarea conflictelor și gestionarea amintirilor dureroase :

Metodologia de *Healing of Memories* HoM este de obicei aleasă ca un proces post-conflict în seria proceselor de pace și reconciliere durabile. Sunt menționate în special următoarele procese:

- *Conflict Transformation* CT
- *Transitional Justice* TJ¹²
- *Culture of Remembrance* CoR
- *Healing of Memories* HoM

Conflict Transformation CT este o metodă de concepere a unor procese constructive de schimbare pentru a reduce violența și a promova noi structuri sociale care să răspundă la problemele cotidiene ale relațiilor umane.

Transitional Justice TJ include mecanisme judiciare și nejudiciare (cu diferite grade de implicare internațională sau chiar fără implicare) pentru a reconstrui un sistem judiciar independent.

Culture of Remembrance CoR cuprinde, în sens larg, "toate formele imaginabile de rememorare conștientă a evenimentelor, personalităților și proceselor istorice"¹³, atât de către indivizi, cât și de către grupuri religioase, culturale sau etnice.

Healing of Memories HoM este, de obicei, o metodă post-conflict, deoarece în perioadele de război și genocid, accentul se pune inițial pe aspectele legate de hrană, securitate, zbor etc., dacă este cazul.

În ceea ce privește diferitele grupuri-țintă, se disting două niveluri de procese de gestionare a muncii:

- *Healing of Memories* ca proces de consiliere în îngrijirea pastorală și asistența socială.
- *Healing of Memories* ca proces de reconciliere între culturi, popoare și religii, orientat social.

Healing of Memories, ca proces de consiliere, este un proces care se desfășoară de-a lungul mai multor generații și care include următoarele trei etape: parcurgerea împreună a istoriei, împărtășirea durerii celorlalți, modelarea împreună a viitorului.

Healing of Memories ca proces de reconciliere între religii, culturi și națiuni, orientat către societate, a fost dezvoltat în următoarele patru etape:

- (1) Reapreciere interdisciplinară a istoriei între culturi, popoare și religii.
- (2) Formare interdisciplinară pentru mentorii proceselor HoM
- (3) Implementarea seminariilor locale **Healing of Memories**
- (4) Modelarea viitorului într-o responsabilitate interreligioasă și interculturală comună.

10 Christoph Schneider-Harpprecht *Was ist Interkulturelle Seelsorge ? Eine praktisch-theologische Annäherung*, in *Handbuch Interkulturelle Seelsorge*, ed. Karl Federsmidt, Eberhardt Hauschildt, Christoph Schneider-Harpprecht, Klaus Temme und Helmut Weiss, Neukirchen-Vluyn 2002, p. 38-62, aici p. 60.

11 Dieter Brandes *Zur Methodologie von Healing of Memories* op. cit. p. 31.

12 Unii activiști pentru pace includ vindecarea memoriei în cadrul justiției de tranziție. Această abordare nu este urmată în mod deliberat în acest studiu, deoarece, în cursul proceselor de pace și reconciliere, problema unei justiții obiective poate împiedica în mod considerabil procesul de reconciliere.

13 Christoph Cornelissen *Erinnerungskulturen*, in *Docupedia-Zeitgeschichte*, 22. 10.2012, URL; http://docupedia.de/zg/Erinnerungskulturen_Version_2.0_Christoph_Corneli.C3.9Fen?oldid=84892, recuperat la 20.02.2020.

Capitolul 4 Parcursul *Healing of Memories* în Africa și transcontinental:

Capitolul 4 descrie modul în care *Healing of Memories* HoM a ajuns mai întâi din bisericile din Africa de Sud și în alte regiuni ale Africii, cum ar fi Rwanda, Uganda, Kenya și Etiopia. Apoi, și în Australia, bisericile au început un proces HoM cu aborigenii indigeni afectați de genocid. Și în Canada a început un proces de recunoaștere a vinovăției de către societate și biserică față de minoritatea indigenă nord-americană afectată de abuzuri și pogromuri. În Asia, începe un proces prudent de acceptare a rănilor istorice și a genocidelor. În America de Sud, teologia eliberării a deschis noi căi de respectare a popoarelor indigene, combinate cu reevaluarea identității istorice și promovarea toleranței culturale și a respectului reciproc (*Konvivenz*).

În Europa, HoM a fost adoptat mai întâi în Irlanda de Nord și Norvegia (biserici cu indigenii Sámi) și, în cele din urmă, a ajuns în Europa de Sud-Est, care, ca regiune de graniță religios-culturală între culturile și religiile din Europa de Vest și de Est, oferă un mare potențial de conflict.

Capitolul 5 Exemple selective de istorie a conflictelor în Europa :

În capitolul 5, au fost selectate exemple de istorie a conflictelor din Europa pentru a corespunde exemplurilor de eforturi europene pentru pace și reconciliere din capitolul 6.¹⁴ Exemplele de istorie a conflictelor au fost selectate în funcție de trei criterii

- Vechile răni istorice din Europa
- Istoria conflictelor cu răni din secolul XX
- Genocid - Rănilor din Europa

Una dintre **vechile răni istorice** este **conflictul din Irlanda de Nord**. Pentru a înțelege "conflictul din Irlanda de Nord", trebuie să înțelegem conflictul istoric vechi de 750 de ani dintre Anglia și Irlanda, cu cuceriri și rezistență.¹⁵

În 1169, a început ocuparea Irlandei, urmată de șapte secole și jumătate de dominație britanică asupra Irlandei.

În 1969, după împărțirea Irlandei, violențele au escaladat în Irlanda de Nord britanică și s-au transformat într-un conflict prelungit între irlandezi și britanici.¹⁶ Ulterior, Irlanda de Nord a intrat într-un război civil în care au fost ucise peste 3.300 de persoane și aproximativ 42.000 au fost rănite.

Pentru a înțelege tensiunile, prejudecățile și **rănilor dintre Polonia și Germania** este util să includem și istoria relațiilor dintre Polonia și Rusia.

Relațiile de război germano-poloneze pot fi observate de-a lungul a 8 secole în 12 războaie, de la 1193 la 1945. Relațiile de război ruso-poloneze pot fi observate de-a lungul a 6 secole (de asemenea) în 12 războaie, de la 1610 la 1945.

După Revoluția rusă din 1917, în noiembrie 1918, pentru prima dată după 120 de ani, în Polonia a fost proclamat un stat independent.

Cu toate acestea, în 1939, trupele germane au ocupat vestul Poloniei, iar în conformitate cu așa-numitul Acord Molotov-Ribbentrop, trupele sovietice au ocupat estul Poloniei.¹⁷

14 Cele două războaie mondiale nu sunt abordate în capitole separate. Cu toate acestea, aspecte parțiale ale războaielor mondiale sunt incluse în aproape toate capitolele următoare și arată cum, în funcție de regiune, conflictele din războaiele mondiale în special sunt legate și de istoria conflictelor locale.

15 Istoria Irlandei de Nord este descrisă în detaliu, de exemplu, în **James Camlin Beckett** *Geschichte Irlands*, Ed. a 3-a. Stuttgart 1991, și cu Michael Maurer *Kleine Geschichte Irlands*, Ditzingen 1998.

16 Conflictul a atins un punct culminant deosebit de brutal la 30 ianuarie 1972, în Duminică sângeroasă, când parașutiștii britanici au deschis focul asupra unui marș de protest irlandez la Londonderry și au împușcat mortal 14 demonstranți.

17 Între 3 aprilie și 11 mai 1940, aproximativ 4 400 de ofițeri capturați din armata poloneză au fost uciși de forțele speciale sovietice într-o pădure de lângă Katyn. După rezistența armată a luptătorilor evrei din ghetoul evreiesc din Varșovia împotriva unităților SS germane, între 19 aprilie și 16 mai 1943 a avut loc o luptă fără speranță. Revolta a fost în cele din urmă înăbușită cu vărsare de sânge. (**Philip Friedman** *Im Ghetto von Warschau*, in *Der Zweite Weltkrieg*, Band 2: *Von Pearl Harbor bis Stalingrad*, Stuttgart 1989, p. 126.)

Istoria "**comunității conflictuale**" germano-cehe a început în secolul al XIII-lea, când conducătorii boemi au pus coloniști și mineri germani să colonizeze "regiunile de frontieră slab locuite și împădurite"¹⁸.

După Primul Război Mondial, cehii și slovacii au fondat împreună Republica Cehoslovacă. Cu toate acestea, prin Acordul de la Munchen din 29 septembrie 1938, Sudetenland a fost anexat la Reichul german¹⁹.

După ce Germania a fost înfrântă militar, "ura antigermană înăbușită a izbucnit cu o reglare de conturi a maselor"²⁰. Prin decretul Beneș, "populația germană a fost expropriată colectiv, alungată din țară sau înghesuită în lagăre de internare"²¹.

Separarea **de o mie de ani a creștinismului european** dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică din 1054 se numește Schisma Orientală.

Cu toate acestea, separarea a avut și aspecte politico-istorice semnificative. Printre acestea se numără faptul că, la 25 decembrie 800, Papa Leon al III-lea l-a încoronat pe Carol cel Mare ca (contra)împărat, în competiție directă cu împărăteasa Irene de Atena.²²

Rănille din timpul ocupațiilor otomane datează de mai bine de patru secole de confiscări războinice de pământ din sudul Europei. Acestea au început în 1393/96 cu ocuparea Bulgariei.²³ Odată cu cea de-a doua înfrângere vieneză din 1683, expansiunea otomană în Europa a fost în cele din urmă oprită. În secolele următoare, teritoriile europene cucerite s-au desprins succesiv de Înalta Poartă.²⁴

În **secolul al XX-lea, istoria conflictelor europene** a lăsat din nou **răni deosebit de mari**. Primul Război Mondial s-a încheiat cu tratatele de pace între puterile învingătoare și statele învinse. Tratatele de pace au desenat o hartă aproape complet nouă a Europei. Acestea au urmat ideologia conform căreia culturile mixte ar trebui să producă pace, reconciliere, toleranță interculturală și respect.

Cu toate acestea, a fost evident contrariul, deoarece noua hartă a generat din nou noi tensiuni, nedreptăți (percepute) și noi războaie.²⁵

Al Doilea Război Mondial a lăsat din nou **noi răni mari**, ca între ²⁶

Germania / Austria și Polonia / Republica Cehă / Slovacia / Olanda / Belgia / Franța / Serbia / Rusia

Rusia și Finlanda / Polonia / Ucraina etc.

Ungaria și România / Slovacia / Ucraina / Grecia și Turcia

România și Uniunea Sovietică în ceea ce privește pierderea Bucovinei de Nord și a părții estice a fostului Principat al Moldovei (Basarabia) în favoarea Moldovei.

Dictaturi comuniste au apărut foarte curând după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial în Europa de Est, în urma unei intervenții preponderent militare a Uniunii Sovietice. Europa a început să se împartă în Europa de Vest și Europa de Est prin așa-numita Cortină

18 *Der trennende Zaun ist gebrochen – Zur Verständigung zwischen Tschechen und Deutschen*, ed. Evangelischen Kirche der Böhmisches Brüder und der EKD Leipzig 1998, p.13.

19 După asasinarea lui Reinhard Heydrich, "cele două sate Lidice și Ležáky au fost exterminate [și au avut loc] zilnic ... execuții de câteva zeci de persoane, ale căror nume au fost publicate în toate municipalitățile și citite la radio". (*Der trennende Zaun ist gebrochen* op. cit. p. 30.)

20 Ibidem S. 31.

21 *Der trennende Zaun ist gebrochen* op. cit. p.32.

22 Schisma dintre Roma și Constantinopol a fost reafirmată în mod deosebit de dureros de evenimentele celei de-a patra cruciade din 1204, când Constantinopolul a fost cucerit de venețieni.

23 Au urmat alte cuceriri: 1389/1459 Serbia, 1394/1417 Valahia, 1417 Moldova, 1446/53 Grecia, 1463 Bosnia, 1468/1501 Albania, 1526 Ungaria, 1541 Transilvania (vasal).

24 În timpul acestei lungi perioade de ocupație otomană și a războaielor de eliberare, nenumărate răni și amintiri dureroase au fost generate de-a lungul generațiilor, iar acestea au dus la noi răni în noi bătălii.

25 Germania în conflict cu Franța și Polonia - Ungaria în conflict cu România, Cehoslovacia și Ucraina - Serbia în conflict cu Croația (în cadrul Iugoslaviei) - Polonia în conflict cu Rusia sau Uniunea Sovietică. etc.

26 Cf. *Dieter Brandes The Mission of Christians for Reconciliation in Europe*, in *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica*, 65/1 2020, Cluj-Napoca 2020, p. 309-344, aici p. 318f.

de Fier. În Europa de Est, au apărut dictaturi comuniste "cu un grad ridicat de opresiune, deportări, terorism de stat și crime"²⁷.

Dar au existat și **alte dictaturi** în Europa de Vest după cel de-al Doilea Război Mondial: Spania (dictatura lui Franco - 1934 - 1976), Portugalia (dictatura lui Salazar - 1926 - 1976), Grecia (dictatură militară 1967 - 1974), Belarus (din 1994, Lukașenko a preluat puterea) Aceste dictaturi au provocat, de asemenea, răni profunde populațiilor respective, multe dintre ele nefiind vindecate nici până în ziua de azi.

Cu toate acestea, au existat, de asemenea, **noi izbucniriale conflictelor istorice între naționalitățile** europene după schimbarea politică din 1989. Acestea au început în 1991 cu conflictul transnistrean și au dus la invazia militară a Ucrainei de către trupele rusești în 2022.²⁸

Conflictul naționalităților din Bosnia-Herțegovina este un **exemplu** particular de **conflict după sfârșitul Războiului Rece** care are o preistorie de câteva secole.

Statele succesoare ale Iugoslaviei au fiecare propria (pre)istorie, a cărei cunoaștere este utilă pentru a înțelege războaiele iugoslave. Preistoria Bosniei și Herțegovinei a fost aleasă ca exemplu pentru acest studiu.

Mitul primei bătălii de pe Câmpul Mierlelor din ziua Sfântului Vitus (Ziua Vidovdan) din 1389 a fost decisiv pentru relația dintre cele trei mari națiuni ale Iugoslaviei, Serbia, Croația și Bosnia. Trupele croate²⁹, precum și trupele sârbești de nord și de sud³⁰ au luptat împreună împotriva armatei otomane sub comanda prințului sârb Lazar la 15 iunie (Ziua Sfântului Vitus - Ziua Vidovdan) 1389³¹ pe Câmpul Mierlelor (Kosovo Polje)³². Cu toate acestea, în fața unei înfrângeri previzibile³³, trupele bosniace, croate și sârbe din sud s-au retras prematur³⁴, ceea ce a făcut ca luptătorii care nu erau sârbi (din nord) să apară ca trădători în mitul sârbesc de mai târziu al Câmpului Mierlelor. Trupele sârbești din nord, cu comandantul lor Lazar, au fost în cele din urmă ridicate în mit la statutul de singurii apărători ai Europei creștine.

La început, Serbia a fost complet ocupată, iar în 1463 și Bosnia. Croația nu a fost ocupată de otomani, iar la începutul Primului Război Mondial, Serbia și Bosnia-Herțegovina³⁵ nu mai erau, de asemenea, sub dominație otomană.

La 20 iulie 1917, croatul Ante Trumbić și prim-ministrul sârb în exil Nikola Pašić au semnat Declarația de la Corfu. În acesta, se preconiza o monarhie constituțională parlamentară democratică slavă răsăriteană sub conducerea dinastiei sârbe a lui Karađorđević.³⁶ După ocuparea de către trupele germane în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Croația, împreună cu părți din Bosnia și din Sirmia sârbă, a fost proclamată Statul

27 Dieter Brandes și Manoj Kurian *Healing of Memories in Europe*, in *Reconciliatio Nr. 7 Reconciliation between Peoples, Cultures and Religions. Reconciliation in Bosnia-Herzegovina Compared to European-Wide Experiences. The European Interreligious Consultation on Healing of Memories Sarajevo, Bosnia-Herzegovina, May 3-6, 2010*, hrsg. Manoj Kurian, Dieter Brandes, Olga Lukács, Vasile Grădian, Sibiu 2012, p. 15-24, hier p. 21.

28 Între acestea s-au intercalat războiul sârbo-croat 1991-1995, războiul din Bosnia-Herțegovina 1991-1995, războaiele Azerbaidjanului și Armeniei în conflictul pentru regiunea Nagorno-Karabakh 1992-1994 și 2020, 1992/93, războiul georgiano-abhazian 1992/93, războiul din Kosovo 1998/1999, războiul caucazian dintre Georgia și Rusia pentru Osetia de Sud și Abhazia din 2008, începutul războiului din estul Ucrainei pentru Donețk și Luhansk, cu anexarea de către Rusia a Peninsulei Crimeea în 2014

29 Die *Florentiner Corina Volgare dal 1385 al 1409* erwähnt ungarisch-kroatische Truppen als Teilnehmer der *Schlacht auf dem Amselfeld*.

30 Marele țarat sârb fusese divizat cu o generație înainte.

31 Aceasta a fost ultima acțiune militară comună a trupelor din toate regiunile ulterioare ale Iugoslaviei (cu excepția Sloveniei) până în 1916.

32 Deși "sârbul ... Miloš Obilić ... a reușit să-l asasineze pe sultanul Murad I [dar] a urmat înfrângerea armatei creștine sub conducerea succesorului său, sultanul Bayezid I, care era încă numit acolo. (Frank Kämpfer *Lazar*, in *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. 3*, ed. Mathias Bernath und Felix von Schroeder, München 1979, p. 11-13, aici p. 13.)

33 Frank Kämpfer adaugă că, după victoria lui Baiazid I, "execuția lui Lazăr și a anturajului său a avut loc la sicriul lui Murad" (Frank Kämpfer *Lazar* ebenda)

34 Frank Kämpfer *Lazar* op. cit. S. 13.

35 1482 hatten die Osmanen auch diese letzte Region Herzegowinas eingenommen.

36 Diferitele nume populare, religii, scripturi și simboluri naționale urmau să aibă drepturi egale în noul stat. Cu toate acestea, "a rămas deschisă, deocamdată, problema modului în care particularitățile istorice, culturale și religioase ale diverselor grupuri slave de sud vor fi luate în considerare în cadrul națiunii unificate imaginate". (Marie-Janine Calic *Kleine Geschichte Jugoslawiens* ibidem)

Independent Croația. Serbia a intrat sub administrație militară germană sub conducerea generalului ultranaționalist Milan Nedić.

În rezistența împotriva trupelor germane, mareșalul Tito³⁷ a devenit în scurt timp singurul lider politico-militar al rezistenței.³⁸ Trupele lui Tito au reușit în cele din urmă să "elibereze Iugoslavia ... în ciuda celor mai mari pierderi"³⁹. Iugoslavia a devenit comunistă, cu o constituție federală cu șase republici⁴⁰ și provincii autonome⁴¹.

Cu toate acestea, când Tito a murit la o vârstă înaintată, la 4 mai 1980, statul multiethnic iugoslav a pierdut figura de integrare obligatorie. La 25 iunie 1991, parlamentele regionale ale Sloveniei și Croației și-au proclamat independența și retragerea din uniunea statală iugoslavă.

A urmat un scurt război împotriva Sloveniei⁴², războiul sârbo-croat pentru Krajina și cucerirea a "aproximativ 70% din întregul teritoriu"⁴³ al Bosniei-Herțegovina de către forțele sârbo-bosniace. Împreună, trupele bosniace și croate au trecut în cele din urmă la acțiune împotriva trupelor sârbe. Iar după epurarea etnică "în iulie 1995 ... forțele sârbe bosniace ... au ucis peste 8.200 de bărbați bosniaci [în] Srebrenica"^{44 45}, NATO a început să bombardeze pozițiile sârbilor bosniaci⁴⁶. În noiembrie 1995, "Acordul de la Dayton a pus capăt [războiului] și a plasat țara devastată sub administrație internațională"⁴⁷.

Când vorbim despre **răni provocate de genocid** împotriva populației indigene, puțini oameni din Europa știu că a existat și un **genocid împotriva indigenilor Sámi** în Scandinavia.⁴⁸

De exemplu, încă din anii 1920 și 1930, au avut loc ample relocări forțate ale multor familii Sámi din nordul Suediei în sudul țării.

Situația sami s-a schimbat în mod fundamental odată cu aderarea Norvegiei (1990) și a Danemarcei (1996) la Convenția OIM a Organizației Internaționale a Muncii a ONU în aceste două țări.⁴⁹ Ulterior, și Suedia a aderat la Convenția OIM.

Genocidul armean este precedat de o lungă istorie.

În 287, Tiridates al III-lea a preluat tronul și, conform legendei lui Grigore Luminătorul, s-a convertit la creștinism în 301. În același an, se spune că creștinismul a devenit religie de stat.⁵⁰

Au urmat diferite dinastii islamice conducătoare, care au împărțit Imperiul armean în patru regiuni.⁵¹

37 În timp ce forțele germane Wehrmacht și SS acționau fără milă împotriva fiecărui grup de rezistență, precum și împotriva populației civile, liderul Četnik Dragoljub-Raza Mihajlović a oprit operațiunile de luptă ale partizanilor.

38 Tito fusese deja ales secretar general al Partidului Comunist al Iugoslaviei CPJ în 1937.

39 Marie-Janine Calic *Kleine Geschichte Jugoslawiens*, in *Aus Politik und Zeitgeschichte Jugoslawien*, Bundeszentrale für politische Bildung (APUZ 40-41/2017), Bonn 2017, Lizenz CC BY-NC-ND 3.0 DE, 7. April 2014 digitalisiert : <https://www.bpb.de/apuz/256921/kleine-geschichte-jugoslawiens?p=0>, recuperat la 10.08.2020, p.2. Dar "pe parcurs, partizanii au reglat sistematic conturile cu trupele de colaboratori și bandele anticomuniste în ultimele luni ale războiului" (ibidem). Zeci de mii de oameni au fost condamnați și executați ca criminali de război de către tribunalele sumare.

40 Bosnia și Herțegovina, Muntenegru, Croația, Macedonia, Slovenia, Serbia.

41 Kosovo, Voivodina.

42 Războiul de zece zile a putut fi încheiat "datorită unei inițiative europene de mediere" (ibid. p. 6

43 Marie-Janine Calic *Kleine Geschichte Jugoslawiens* op.cit. .p. 5. Apoi, la sfârșitul anului 1992, în Bosnia și Herțegovina, "croații și bosniacii, care inițial luptaseră împreună împotriva sârbilor, [au ajuns la] un război în interiorul unui război unul împotriva celuilalt". (Ibidem)

44 Marie-Janine Calic *Kleine Geschichte Jugoslawiens* op. cit. p.5. În ciuda faptului că masacrul de la Srebrenica nu se încadrează în definiția ONU a genocidului, mass-media se referă adesea la acesta ca fiind "primul genocid pe teritoriul european după 1945".(Ibidem)

45 Ratko Mladić a fost condamnat la închisoare pe viață pentru acest lucru la Tribunalul ONU de la Haga, la 22 noiembrie 2017.

46 Marie-Janine Calic *Kleine Geschichte Jugoslawiens* op. cit. p.5.

47 Ibidem

48 Sámi este numele propriu al unui popor care, în Europa Centrală, este asociat de obicei cu numele de laponi sau Laponia. După secole de violență împotriva indigenilor sami din Scandinavia, în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea au avut loc acte de violență aproape inimaginabile împotriva indigenilor sami din Norvegia, Suedia și Finlanda.

49 Cu toate acestea, încă din 2003, Norvegia a încheiat un acord cu UE privind exploatarea resurselor minerale din Finnmark fără participarea Sámi.

50 James Olson *An Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires*, Greenwood Press, Westport-Connecticut 1994, p. 42. Din punct de vedere istoric, o convertire în jurul anului 310 sau 315 este considerată mai probabilă. Cu toate acestea, Armenia rămâne cea mai veche națiune creștină din lume.

51 Armenien I : zona de Arrân (Transcaucazia de Est, astăzi aproximativ Azerbaidjan)

În ceea ce a devenit mai târziu partea otomană a Armeniei, în secolul al XIX-lea a apărut o nouă conștientizare a propriei culturi și limbi. Rezistența s-a format împotriva poverii grele a taxelor otomane.⁵²

Primele pogromuri sistematice împotriva armenilor au avut loc în 1894-1896, în care au fost uciși între 200.000 și 300.000 de armeni. Au urmat alte pogromuri împotriva armenilor. De exemplu, au avut loc masacre în Van în iunie 1896 și altele în Eğin (acum Kemaliye) și Niksar.⁵³ Pogromurile dintre 1894 și 1896 au făcut între 80.000 și 300.000 de victime.⁵⁴ Apoi, în timpul Primului Război Mondial, au început deportările în masă ale armenilor de la casele lor în deșerturile siriene și mesopotamiene.⁵⁵ Numărul victimelor genocidului armean "nu poate fi determinat cu certitudine. Estimările variază de la 800.000 la peste 1,5 milioane"⁵⁶. Este puțin cunoscut faptul că, în paralel cu genocidul armean, a avut loc și un **genocid al creștinilor arameeni și sirieni și al grecilor din Pontos**.

Holodomor - Marea Foamete - din 1932 / 1933 s-a soldat cu 3,5 milioane de victime în Ucraina, care au murit direct din cauza foametei.⁵⁷ Moartea prin înfometare a ucrainenilor (și a kazahilor)⁵⁸ provocată în mod deliberat de Stalin are o istorie lungă în relația dintre Rusia și Ucraina.

După originea comună a celor două popoare spre sfârșitul secolului al IX-lea, în urma dezintegrării părții europene a Imperiului Mongol, partea rusă a intrat inițial sub dominația Hoardei de Aur mongole. Cu toate acestea, Ucraina și Belarus au fost împărțite între Lituania și Polonia.

După Primul Război Mondial, "Ucraina de Vest a revenit Poloniei, României și Cehoslovaciei... Partea rămasă a devenit parte a URSS sub numele de Republica Sovietică Ucraineană"⁵⁹. Aceasta a format, de asemenea, "nucleul statului național de astăzi. Colectivizarea forțată efectuată de Stalin începând cu 1929 "a fost realizată în ... cel mai scurt timp posibil și într-un mod extraordinar de brutal"⁶⁰. Colectivizarea forțată era "legată de rechizițiile de cereale... care îi obligau pe țărani să predea și cerealele furajere"⁶¹. Rezultatul a fost o "foamete teribilă, căreia i-au căzut victime aproximativ trei milioane de țărani ucraineni în 1932/33"⁶². Această foamete se numește **Holodomor**.

Anihilarea aproape completă a evreilor din Europa a fost menționată de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial prin adjectivul grecesc **Holocaust** (în greacă **ὁλόκαυστος** : complet

Armenien II : zona de Dschurzân (despre Georgia de astăzi),
Armenien III : zona de Vaspurakan (Zona lacului Van cu capitala Dvin)
Armenien IV : Arsamosata und Ahlat (Zone la vest de Lacul Van)

Cf. **Marius Canard** Artikel *Armīniya*, in *The Encyclopaedia of Islam* Bd. I, Leiden 1960 p. 642a.

52 Începând cu secolul al XVI-lea, a existat sistemul Millet, conform căruia nemusulmanii aveau dreptul la protecție din partea sultanului. În schimb, însă, aceștia trebuiau să plătească o taxă specială care era semnificativ mai mare decât cea pentru musulmani.

53 **Tessa Hoffmann** *Annäherung an Armenien. Geschichte und Gegenwart*. München 1997, p. 85f.

54 **Taner Akçam** *A Shameful Act. The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, New York 2006, p. 42

55 **Annette Schaeffgen** *Von der 'treuen millet' zum Sündenbock oder Die Legende vom armenischen Dolchstoß. Der Völkermord an den Armeniern im Ersten Weltkrieg*, in *Vorurteil und Genozid. Ideologische Prämissen des Völkermords*, ed. Wolfgang Benz, Wien 2010, p. 48.

56 **Mihran Dabag** *Der Genozid an den Armeniern*, Bundeszentrale für politische Bildung bpb, 22.08.2014; digital unter <https://www.bpb.de/internationales/europa/tuerkei/184983/genozid-an-den-armeniern>, recuperat la 20.02.2020.

57 **Rudolf A. Mark și Gerhard Simon** *Einführung, in Vernichtung durch Hunger. Der Holodomor in der Ukraine und der UdSSR*, hrsg. Rudolf A. Mark und Gerhard Simon, Themenheft Osteuropa 12/2004, Berlin 2004, p. 5–11, aici p. 9.

58 În zona Kazahstanului de astăzi, numărul victimelor "pentru anii 1930 - 1933 este estimat la aproximativ 2 milioane, inclusiv până la 1,7 milioane de nomazi (predominant kazahi) care au fost forțați să se stabilească prin forță brutală". (Vgl. **Wilfried Jilge** *Die „grosse Hungersnot“ in Geschichte und Erinnerungskultur der Ukraine in Erinnerungsorte an den Holodomor 1932/33 in der Ukraine*, hrsg. Anna Kaminsky, Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur, Leipzig 2007, p. 11- 24, aici p.11.

59 **Ludwig Greven** *Russland und Ukraine - Eine geteilte, leidvolle Geschichte*, in *Zeit-Online* 3. März 2014, p.1, digitizat: https://www.zeit.de/politik/ausland/2014-03/russland-ukraine-geschichte?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.bing.com%2F, recuperat la 01.08.2020.

60 **Wilfried Jilge** *Die „grosse Hungersnot“* op. cit.. p. 12.

61 *Ibidem* p.12f.

62 **Andreas Kappeler** *Geschichte der Ukraine im Überblick*, in *Die Ukraine – ein Land zwischen West und Ost*, Informationen zur Politischen Bildung - Aktuell Nr. 28/2015, Bundeszentrale für politische Bildung Bonn bpb 3.8.2015, p.5. "Potrivit statisticilor, numărul etnicilor ucraineni din Uniunea Sovietică a scăzut de la 32 la 28 de milioane între 1926 și 1939, în timp ce numărul etnicilor ruși a crescut de la 78 la 100 de milioane în aceeași perioadă."(Ibidem)

ars). Aproximativ 6 milioane⁶³ de evrei europeni au fost uciși în Holocaustul național-socialist. Printre aceștia se aflau aproximativ 1,5 milioane de copii.⁶⁴ În Europa, pogromurile împotriva evreilor au început în Evul Mediu de clasic⁶⁵, de exemplu în Bavaria în 1298/99 și persecuțiile din timpul epidemiei de ciumă din 1348/49. Pogromurile împotriva evreilor au fost justificate prin acuzații fictive de ucidere a lui Dumnezeu, legenda crimei rituale⁶⁶ și acuzația de sacrilegiu al gazdei⁶⁷. În politica antievreiască din ce în ce mai agresivă a celui de-al Treilea Reich, "Pogromul din noiembrie"⁶⁸ din 9 noiembrie 1938 a marcat un punct de cotitură decisiv. În această zi a început, de asemenea, deportarea evreilor în lagărele de concentrare naziste. Din 1941 până în 1945, deportările și crimele au fost efectuate în mod sistematic, începând cu 1942, folosind și "metoda industrială" cu așa-numitele camere de gazare.

Cuvântul românesc **porajmos** înseamnă devorator și se referă la genocidul populației sinti și al roma din Europa în perioada nazistă. Porajmos are, de asemenea, o lungă istorie de expulzări și pogromuri în Europa.

La Dieta de la Lindau din 1496/97, romii au fost "declarați proscrși în Sfântul Imperiu Roman al Națiunii Germane, scoși în afara legii și livrați persecuțiilor și torturilor, întemnițării și uciderilor"⁶⁹.

După 1899, "a început o luptă sistematică împotriva populației sinti și roma" în tot Reichul german, care a devenit baza pentru persecutarea romilor în Prusia în 1906, printr-o "instrucțiune ministerială"⁷⁰.

Odată cu preluarea puterii de către național-socialiști în 1933, în Germania a început un nivel complet nou de persecuție a romilor, care a dus până la exterminare prin genocid. În cele din urmă, la 29 ianuarie 1943, Himmler a ordonat ca "toți țiganii rromi care trăiesc în Germania, precum și corciturile de țigani neasimilați să fie deportați într-un lagăr de concentrare"⁷¹.

Consiliul Central al Sinti și Romilor din Germania estimează că în întreaga "zonă de dominație a Germaniei național-socialiste ... aproximativ 500.000 de sinti și romi au fost uciși."⁷²

Capitolul 6 Exemple selective de procese de pace și reconciliere în Europa :

Slujirea eclezială a reconcilierii în Europa a primit o expresie specială odată cu înființarea Conferinței Bisericilor Europene CEC: "pentru a servi ca o platformă de întâlnire și dialog între bisericile din Europa divizată"⁷³. Probabil că cel mai important document de pace al CEC este Charta Oecumenica, adoptată în 2001⁷⁴.

63 Cifrele se situează între 5,6 și 6,3 milioane.

64 Cei mai mulți evrei - aproximativ 2,7 milioane - au fost uciși în Polonia. 2,1 milioane de oameni au fost uciși în Uniunea Sovietică, 565.000 de evrei în Ungaria.

65 În Europa de Vest, Înaltul Ev Mediu se referă la perioada cuprinsă între secolul al XI-lea și mijlocul secolului al XIII-lea.

66 Potrivit legendei Die Ritualmord, evreii ar fi sacrificat copii creștini în ritualuri religioase. În 1431, ca răspuns la astfel de acuzații, sinagogile și casele de rugăciune ale comunităților evreiești din Überlingen, Lindau și Ravensburg au fost complet distruse, iar mulți evrei au fost uciși.

67 Inculpații evrei au fost acuzați că au tăiat sau au profanat în alt mod osemintele consacrate pentru a batjocori răstignirea.

68 "Cuvântul pogrom (în rusă Погром) în limba rusă înseamnă "devastare, haos", dar și "revoltă, dezlănțuire". În Evul Mediu, a devenit un "termen comun pentru actele de violență împotriva evreilor, în mare parte inițiate, dirijate sau tolerate de stat în Rusia și în alte state din Europa de Est". (Wolfgang Klein Was ist ein Pogrom? FAZ-Leserbrief am 23.12.2008 zum Artikel "Wulff bedauert seine Wortwahl", FAZ vom 08.11.2008, und "Stichwort Pogrom", Frankfurter Allgemeine Zeitung FAZ 20.11.2008.)

69 *Deutsche Sinti und Roma* op. cit. p.7.

70 Ibidem S.8.

71 Jan Knittermeier *Sinti und Roma: Vergessene Opfer? Entschädigungspraxis und Bürgerrechtsbewegung in der Bundesrepublik*, 2006, <https://www.grin.com/document/144497>, recuperat la 20.02.2020. Acest ordin a fost numit ulterior Decretul Auschwitz.

72 Ibidem. Numărul exact al romilor și al sinților uciși nu este cunoscut. În orice caz, este vorba de o sumă cu șase cifre. Istoricul Michael Zimmermann vorbește de peste 100.000 numai în teritoriile și statele satelit ocupate în perioada nazistă. (Michael Zimmermann *Rassenutopie. Die nationalsozialistische „Lösung der Zigeunerfrage“*, Hamburger Beiträge zur Sozial- und Zeitgeschichte, Bd. 33, Hamburg 1996, p 166.)

73 Viorel Ioniță *Reconciliation - A Permanent Concern for the Conference of European Churches*, in *Reconciliatio Nr. 4 Telling Stories of Hope – Reconciliation in South East Europe Compared to World Wide Experiences – Festschrift in Honor of Dieter Brandes to his 65th Birthday*, ed. Grăjdian und Olga Lukács, Cluj Napoca – Leipzig 2010, p. 93-98, aici p. 93.

74 **CHARTA OECUMENICA** – Ein Text, ein Prozess und eine Vision der Kirchen in Europa, hrsg. Viorel Ioniță und Sarah Numica, Genf / Sr. Gallen 2003, p. 7-17.

Prin acest document ecumenic comun, bisericile europene și-au recunoscut propria responsabilitate pentru reconcilierea în Europa. În special, următoarele două secțiuni se ocupă de problema reconcilierii :

Charta Oecumenica 3 Unul față de altul :

"În spiritul Evangheliei, trebuie să acceptăm împreună istoria Bisericilor creștine, care a fost marcată de multe experiențe bune, dar și de diviziuni, dușmănie și chiar războaie."

Charta Oecumenica 8 Reconcilierea popoarelor și a culturilor :

"Considerăm că diversitatea tradițiilor regionale, naționale, culturale și religioase reprezintă bogăția Europei.... Este sarcina Bisericilor să îndeplinească împreună slujba reconcilierii și pentru popoare și culturi.

Exemplele de reconciliere în Europa după cel de-al Doilea Război Mondial încep cu procesele de reconciliere prin intermediul memoriei între Germania și vecinii săi din Europa de Est.

Pentru bisericile germane, procesul de reconciliere cu adversarii germani din timpul războiului a început încă din 1945, din partea catolică, prin scrisoarea episcopilor din 23 august 1945, la mormântul Sfântului Bonifaciu.⁷⁵ De către reprezentanții Bisericii protestante din Germania, la 19 octombrie 1945 a fost adoptată mărturisirea de vinovăție de la Stuttgart : "Ne acuzăm că nu am adus mărturie cu mai mult curaj [în fața regimului de violență național-socialist], că nu ne-am rugat cu mai multă credință, că nu am crezut cu mai multă bucurie și că nu am iubit cu mai multă ardoare."⁷⁶

Procesul de reconciliere directă dintre Germania și Polonia a început, din partea protestantă, în februarie 1957, cu vizita oficială a unei delegații a Bisericii Protestante din Germania EKD⁷⁷ la Biserica Protestantă a Confesiunii Augsburg din Polonia⁷⁸. La 1 octombrie 1965, probabil cel mai important document al procesului de reconciliere germano-polonez a fost adoptat de partea protestantă, cu titlul: Situația celor expulzați și relația poporului german cu vecinii săi din est⁷⁹. Din partea catolică, episcopul Julius August Cardinalul Döpfner⁸⁰ a îndemnat în 1960 ca, în loc să se dea vina unii pe alții, "pentru viitor ... comunitatea popoarelor și a statelor ar trebui să fie mai importantă decât problemele de frontieră"⁸¹.

Procesul de reconciliere dintre Germania și Republica Cehă a fost mult mai dificil decât în cazul Poloniei din cauza problemei nerezolvate a decretelor Beneš⁸².

Punctul culminant al procesului de reconciliere poate fi văzut în memorandumul comun "*Der trennende Zaun ist gebrochen*"⁸³ (*Gardul despărțitor este rupt*), care a apărut în 1998. Acum, în cadrul acestei Consultări privind înțelegerea între germani și cehi, "atrocitățile comise de naziști împotriva evreilor și a multor alora în Republica Cehă și Slovacia ar putea fi

75 "Responsabilitatea gravă cade asupra celor care, în virtutea poziției lor, au fost în măsură să știe ce se întâmplă printre noi, care ar fi putut preveni astfel de crime prin influența lor și nu au făcut-o, ba chiar au făcut posibile aceste crime și astfel și-au declarat solidaritatea cu criminalii." (Georg Denzler und Volker Fabricius *Die Kirchen im Dritten Reich. Christen und Nazis Hand in Hand?* Volume 2., Frankfurt 1984, p. 58.)

76 Citat din Gerhard Besier și Gerhard Sauter *Wie Christen ihre Schuld bekennen*, Göttingen 1985, p. 62.

77 Delegația a fost condusă de președintele Bisericii Protestante din Hessa-Nassau, Martin Niemöller.

78 *Neue Gräben in Europa ? Versöhnung, Aufgabe der Kirchen in der Ukraine, in Weissrussland, Polen und Deutschland*, ed. Kontaktausschuss des Polnischen Ökumenischen Rates und der Evangelischen Kirche in Deutschland, Hannover 1997, p. 8.

79 *Ost-Memorandum : Die Lage der Vertriebenen und das Verhältnis des deutschen Volkes zu seinen östlichen Nachbarn. Eine evangelische Denkschrift*, Evangelische Kirche in Deutschland, Hannover 1965, digitalisiert

https://www.ekd.de/lage_der_vertriebenen_0.htm, recuperat la 10.01.2020. Acest memorandum al EKD privind Estul a declanșat o dezbatere aprinsă în rândul publicului politic și social din Republica Federală Germania. Acuzațiile au variat de la "renunțare inutilă" la "trădare împotriva poporului german". Cu toate acestea, astăzi poate fi descrisă ca un "precursor" al celebrei genuflexiuni a cancelarului federal Willy Brandt la Varșovia, la 7 decembrie 1970, la memorialul dedicat morților din ghetoul din Varșovia.

80 Episcop de Würzburg și Berlin.

81 *Dialog, Versöhnung und Brüderlichkeit*, Gemeinsames Wort der Deutschen und der Polnischen Bischofskonferenz vom 13. Dezember 1995, Pressemitteilung der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 13. Dezember 1995, p. 26.

82 Mulți cehi au aflat ce s-a întâmplat în țara lor abia după sfârșitul războiului, după schimbarea politică din 1989. Mulți au fost "șocați și au refuzat să creadă", spune documentarul germano-ceh.

83 *Der trennende Zaun ist gebrochen* op. cit.

comemorate împreună, precum și expulzații germani și nedreptățile comise împotriva germanilor în parte în aceleași lagăre"⁸⁴.

În 1988, în regiunea de conflict **Irlanda-Irlanda de Nord** a început un proces **Reconciling Memories**. Deși "bisericele au jucat rareori un rol direct în realizarea [transformării] politice"⁸⁵, unele organizații orientate spre biserică au inițiat procese de reconciliere în Irlanda de Nord.

Dialogul dintre Biserica Evanghelică Luterană din Finlanda și Biserica Ortodoxă Rusă a fost evidențiat ca un exemplu de **proces de reconciliere ruso-finlandeză**. Dialogul a început în martie 1970 cu scopul de a "cunoaște moștenirea spirituală a fiecăruia și de a aprofunda astfel propria înțelegere a credinței"⁸⁶.

În ceea ce privește **procesele de reconciliere din Bosnia și Herțegovina** după războaiele balcanice din anii '90, există multe abordări și încercări de a accepta trecutul. Pentru discuțiile foarte dificile, în special Consiliul Interreligios IRC-BiH, fondat de cei patru lideri religioși bosniaci⁸⁷ pare să fi reușit să reînvie în "Bosnia și Herțegovina o lungă tradiție de coexistență pașnică, fructuoasă și îmbucurătoare", "care este mult mai lungă decât lista conflictelor și neînțelegerilor"⁸⁸.

Muhammed Jusić spune despre importanța religiilor pentru reconcilierea din Bosnia și Herțegovina: "Sentimentele religioase pot mobiliza oamenii mai repede decât orice alt nivel al identității lor."⁸⁹

Într-o secțiune **Procesele europene de reconciliere după schismele bisericești**, se pune un accent deosebit pe **dialogul dintre Patriarhia Ecumenică și Vatican**, care a fost inițiat de Patriarhul Athenagoras în 1958.

În februarie 1965, Athenagoras I a cerut "un dialog al iubirii"⁹⁰ pentru a începe următorul pas, eradicarea interdicției din 1054.

La 21 noiembrie 1965, o comisie mixtă, formată din patru membri ortodocși și patru romano-catolici, și-a început activitatea în Fanarul din Istanbul. Până în 2016, comisia s-a reunit în total de 14 ori. Acest dialog a adus clarificări importante cu privire la "chestiunea sinodalității și la problema autorității în Biserică"⁹¹. Cu toate acestea, nu s-a ajuns la un acord cu privire la chestiunile legate de primat și, mai ales, de Unia.

Din 1997 a început procesul de reconciliere între bisericile din **Ucraina, Belarus, Polonia și Germania**. Probabil că cea mai importantă constatare a fost aceea că rănilor psihice din Europa de Nord-Est nu își au originea doar în războaiele secolului XX, ci se întindeau mult

84 *Der trennende Zaun ist gebrochen* op. cit. p.64.

85 **Geraldine Smyth** *Peace Ten Years on And Where are the Churches Now ?*, in *Reconciliatio Nr. 1 Healing of Memories in Europe*, hrsg. Dieter Brandes, Leipzig 2007, p. 156-170, aici p. 156.

86 **Kati Jääskeläinen** *A short overview of Healing of Memories Process between the Evangelical Lutheran Church of Finland and the Russian Orthodox Church*, in *Reconciliatio Nr. 1: Healing of Memories in Europe - A Study of Reconciliation between Churches, Cultures and Religion*, ed. Dieter Brandes, Leipzig 2007, S. 180-183, hier S. 181. Kati Jääskeläinen adaugă: "Dialogul a ajutat cel puțin partidul luteran să își aprofundeze propria identitate". (ibidem)

87 Muftiu general, mitropolit ortodox sârb, arhiepiscop romano-catolic și președinte al comunităților evreiești din Bosnia și Herțegovina.

88 **Maida Hasečić** și **Marko-Antonio Brkić** *The Influence of Religion and Ethical Identity*, in *Reconciliatio nr. 7 Reconciliation between Peoples, Cultures and Religions. Reconciliation in Bosnia-Herzegovina Compared to European-Wide Experiences. The European Interreligious Consultation on Healing of Memories Sarajevo, Bosnia-Herzegovina, May 3-6, 2010*, ed. Manoj Kurian, Dieter Brandes, Olga Lukács și Vasile Grăjdian, Sibiu 2012, p. 165-171, aici p. 168.

89 **Muhammed Jusić** *Challenges of Faces the Past. Healing of Memories in Bosnia and Religious Communities – With Special Reference to the Islamic Community and Tradition*, in *Reconciliatio Nr. 7 Reconciliation between Peoples, Cultures and Religions. Reconciliation in Bosnia-Herzegovina Compared to European-Wide Experiences - The European Interreligious Consultation on Healing of Memories Sarajevo, Bosnia-Herzegovina, May 3-6, 2010*, ed. Manoj Kurian, Dieter Brandes, Olga Lukács și Vasile Grăjdian, Sibiu 2012, p. 200-206, aici p. 206.

90 **Peter Neuner** *Das Schisma von 1054 und seine Aufhebung 1965: Impulse im "Dialog der Liebe"*, in *Stimmen der Zeit, Jg. 2004*, Berlin 2004, S. 435-447; digitalisiert : <https://www.herder.de/stz/wiedergelesen/das-schisma-von-1054-und-seine-aufhebung-1965-impulse-im-dialog-der-liebe/>; recuperat la 20.10.2020, p.439f.

91 **Georgios Martzelos** *Der theologische Dialog zwischen der Orthodoxen und der Römisch-katholischen Kirche: Chronik – Bewertung – Aussichten*, in *Orthodoxes Forum OfO 21/2007, Zeitschrift des Instituts für Orthodoxe Theologie der Universität München*, hrsg. Konstantin Nikolakopoulos, Athanasios Vletsis und Daniel Benga, München 2007, p. 189-212, aici p. 211.

mai departe în istorie. O serie de consultări au avut loc între 1997 și 2006.⁹² În documentul final din 2006, s-a declarat că "nu au avut loc dialoguri teologice dogmatice", dar că subiectele de "reconciliere cu problemele practice-teologice, sociale și societale" au dus la "găsirea unui teren comun"⁹³ și la "construirea unei punți între bisericile orientale și occidentale"⁹⁴.

Un **dialog ortodox-anglican** a început deja în secolul al XVII-lea. Patriarhul ecumenic Kyrillos Loukaris l-a trimis pe studentul grec "Metrophanes Kritopoulos să studieze la Oxford"⁹⁵ între 1617 și 1624.

La 27 februarie 1873, Patriarhia de Constantinopol a interzis misiunea ortodoxă printre anglicani, iar la cea de-a treia Conferință Lambeth din iulie 1888, misiunea anglicană printre ortodocși a fost, de asemenea, interzisă.

După cel de-al Doilea Război Mondial, Comisia Internațională pentru Dialog Teologic Anglican-Ortodox (ICAOTD) și-a început activitatea la Oxford în 1973, în patru etape :⁹⁶

Moscow Agreed Statement 1976⁹⁷ (chestiunea Filioque⁹⁸)

Dublin Agreed Statement 1984⁹⁹ (Acord privind chestiunea icoanei)

Cyprus Agreed Statement 2006¹⁰⁰ (Biserica universală există ca o comuniune de biserici locale¹⁰¹)

Buffalo Agreed Statement 2015¹⁰² (Creația lui Dumnezeu nu este obiect, ci subiect¹⁰³)

Procesele de reconciliere Pro Oriente între Biserica Ortodoxă și Biserica Greco-Catolică au început în 2001 cu un proiect de cercetare critică a surselor privind problemele controversate legate de originile și efectele **Unirea din Transilvaniei din 1698/1701**.¹⁰⁴ Acesta a fost urmat în 2002 de un proiect de cercetare critică a surselor care se ocupă de problemele controversate legate de **Unirea de la Brest din 1596/1692** în Republica Polono-Lituaniană, precum și de rezistența la aceasta.¹⁰⁵

A treia parte a capitolului 6 descrie **exemple de succes și mai puțin reușite de procese de reconciliere post-genocid**.

92 *Versöhnung in Europa – Aufgabe der Kirchen in der Ukraine, in Weissrussland, Polen und Deutschland*, hrsg. Evangelische Kirche in Deutschland EKD, Hannover 2006, p.8-29.

93 Ibidem p. 31.

94 Ibidem p. 31f.

95 **Victor E. Novak** *Orthodox Anglicanism and Christian Reunion*, in *Portal Orthodoxy*, Trinity School for Ministry, Ambridge-Pennsylvania USA 26.02.2013, Virtueonline – the voice for global orthodox Anglicanism, <https://www.pravoslavie.ru/59798.htm>, recuperat la 20.02.2020. Iar corespondența a continuat mai târziu cu arhiepiscopul succesor William Laud. (Cf. ibidem)

96 Cele patru faze ale dialogului sunt descrise în detaliu în **Gary Vachicouras** *Historical Survey on the International Bilateral Dialogues of the Orthodox Church*, in *Derecho y religión* Nr. 3, *Christianity in Europe*, Madrid 2008, p. 151-190; și *Dokumente wachsender Übereinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsentexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltebene*, Bd. 1: 1931-1982, Bd. 2: 1982-1990, Bd. 3: 1990-2001 ed. H. Meyer u.a., Paderborn-Frankfurt a.M. 1983.

97 *The Moscow Agreed Statement 1976*, hrsg. Anglican Communion Office,

http://www.anglicancommunion.org/media/103815/the_moscow_statement.pdf, recuperat la 02.01.2020.

98 Filioque este o adăugire la Niceno-Constantinopolitanum care nu a fost inclusă în versiunea originală din 381. În cadrul celui de-al patrulea Conciliu de la Lateran din 1215, Biserica Romano-Catolică a ridicat filioque la rangul de dogmă. Filioque, împreună cu primatul papal, este una dintre cele mai importante probleme teologice care stau în calea unei (re)uniri între Bisericile Ortodoxe și Biserica Romano-Catolică.

99 *The Dublin Agreed Statement 1984*, hrsg. Anglican Communion Office,

http://www.anglicancommunion.org/media/103812/the_dublin_statement.pdf, recuperat la 20.02.2020.

100 *Anglican-Orthodox Dialogue - The Church of the Triune God. The Cyprus Agreed Statement of the International Commission for Anglican-Orthodox Theological Dialogue 2006*. London: The Anglican Communion Office, London 2006, digitalisiert : <https://www.anglicancommunion.org/media/103818/The-Church-of-the-Triune-God.pdf>, recuperat la 02.01.2021.

101 Ibidem

102 *In The Image and Likeness of God : A Hope Filled Anthropology - The Buffalo Statement*, publicat în Anglican Communion Office London 2015 : <http://www.anglicancommunion.org/media/208538/in-the-image-and-likeness-of-god-a-hope-filled-anthropology-2015.pdf>, recuperat la 02.01.2020.

103 Ibidem p. 8 (Kap. : „Herrschaft, Haushalterschaft, Priestertum ”)

104 Cf. *Pro Oriente - Union von Siebenbürgen*; http://www.pro-oriente.at/Union_Siebenbuergen/, recuperat la 02.02.2016.

105 Scopul proiectelor a fost acela de a oferi o descriere a începuturilor, extinderii și implementării uniunii cu Biserica Romano-Catolică, cu un accent deosebit pe reevaluarea istorică. Contribuțiile și rezultatele reuniunilor au fost publicate în limba română (cu rezumate în limba germană) în *Annales Universitatis Apulensis* a Universității din Alba Iulia.

Procesele de reconciliere între **Bisericile din Scandinavia și minoritatea indigenă Sámi** au început în octombrie 2004 cu un proiect *Healing of Memories - Sámi* și Biserica Evanghelică Luterană a Norvegiei Biserica Norvegiei.¹⁰⁶ Biserica Evanghelică Luterană a Finlandei Suomen evankelis-luterilainen kirkko a organizat pentru prima dată "activități și servicii religioase în limba Sámi..."¹⁰⁷ în 1994 în dieceza de Oulu.¹⁰⁸ Biserica evanghelică luterană suedeză Svenska kyrkan a creat un "consiliu național Sámi în cadrul Bisericii Suediei... în 1996"¹⁰⁹.

Receptarea genocidului armean în Turcia nu poate fi numită un succes. După înfrângerea Imperiului Otoman în Primul Război Mondial, Damat Ferid Paşa, Marele Vizir al Imperiului Otoman, a recunoscut public crimele împotriva armenilor la 11 iunie 1919.¹¹⁰ De la retragerea puterilor victorioase după Primul Război Mondial, cu toate acestea, persecuția și uciderea sistematică a armenilor au fost negate, iar recunoașterea ca genocid a fost respinsă. Între timp, chiar și recunoașterea ca genocid este pedepsită în Turcia, în conformitate cu articolul 301 din Codul penal turc.¹¹¹

Întrebarea dacă **Holodomor, "marea foamete"** ar trebui să fie clasificată drept o "foamete teribilă", pentru care a fost responsabilă conducerea stalinistă, sau drept genocid, este încă disputată și deschisă în istoriografie și astăzi.

Pentru partea oficială rusă, foametea, în întreaga sa dimensiune, aparține astăzi "memoriei comune a ucrainenilor, rușilor și kazahilor, precum și a altor popoare din fosta URSS"¹¹².

Acceptarea Shoah-ului în Germania a început odată cu pedepsirea celor responsabili din Germania nazistă de către Aliați în cadrul proceselor de la Nürnberg, imediat după 1945. În schimb, abia la 20 decembrie 1963, justiția germană a inițiat "Procesul Auschwitz" pentru a accepta din punct de vedere juridic Holocaustul sistematic. Sentințele pronunțate împotriva a 22 de autori ai Holocaustului au fost în mare parte "blânde".¹¹³

Biserica Evanghelică din Germania EKD a adoptat pentru prima dată o declarație privind "datoria față de Israel" în cadrul sinodului său din 23-27 aprilie 1950 de la Berlin-Weissensee.¹¹⁴

Sinodul Eparhiilor Germane a declarat la 22 noiembrie 1975: "În timpul acestei perioade a național-socialismului... am fost o comunitate bisericească... [care a păstrat tăcerea în legătură cu] crimele comise împotriva evreilor și a iudaismului."¹¹⁵

Venirea la cunoștință cu romii porajmos din Germania este asociată, în primele patru decenii, cu nerespectarea, negarea și judecări scandaloase.¹¹⁶

106 Cf. **Rolf Steffensen** *The difficult talks – experiences from a reconciliation process of Norway*, in *Reconciliatio Nr. 7 Reconciliation between Peoples, Cultures and Religions. Reconciliation in Bosnia-Herzegovina Compared to European-Wide Experiences - The European Interreligious Consultation on Healing of Memories Sarajevo, Bosnia-Herzegovina, May 3-6, 2010*, ed. Manoj Kurian, Dieter Brandes, Olga Lukács și Vasile Grăjdian, Sibiu 2012, p. 54-58.

107 **Vilho Vähäsarja** *Relations between the Finnish Majority and the Sámi People*, in *Reconciliatio Nr.7 Reconciliation between Peoples, Cultures and Religions. Reconciliation in Bosnia-Herzegovina Compared to European-Wide Experiences. The European Interreligious Consultation on Healing of Memories Sarajevo, Bosnia-Herzegovina, May 3-6, 2010*, ed. Manoj Kurian, Dieter Brandes, Olga Lukács și Vasile Grăjdian, Sibiu 2012, p. 47-53, aici p. 51.

108 Cea mai nordică dieceză din Finlanda.

109 **Daniel Lindmark** și **Olle Sundström** *Die Kirche von Schweden und die Sámi – ein White Paper Projekt: Präsentation des Projekts und Anthologie*, in *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi (Die historischen Beziehungen zwischen der Schwedischen Kirche und den Sámi: Eine wissenschaftliche Anthologie*, hrsg. Daniel Lindmark und Olle Sundström, Skelleftea-Schweden 2016, p. 21–39., aici p. 31.

110 **Gunnar Heinsohn** *Lexikon der Völkermorde*, Reinbek 1999, S. 80.

111 Într-un raport oficial din 29 august 1985, Comisia ONU pentru Drepturile Omului a calificat pogromurile împotriva armenilor drept genocid. Parlamentul European PE a urmat exemplul prin rezoluția sa din 18 iunie 1987.

112 Wilfried Jilge *Die „grosse Hungersnot“* a.a.O. p.21. O dimensiune specială pentru Ucraina nu este recunoscută până în prezent în istoriografia oficială rusă.

113 Cf. **Der Auschwitz-Prozess** in *Planet Wissen*; <https://www.planet-wissen.de/geschichte/nationalsozialismus/auschwitz/pwiewissensfrage160.html>, recuperat la 20.04.2020.

114 **Kirchliches Jahrbuch für die Evangelische Kirche in Deutschland 1950**, Gütersloh 1951, S. 5f.

115 **Alexander Gross** *Gehorsame Kirche - ungehorsame Christen im Nationalsozialismus*, 2. Aufl. Mainz 2000, S. 80f.

116 "Astfel, în februarie 1950, ministrul de finanțe din Baden-Württemberg a hotărât în circulara sa E 19 " că grupul de persoane menționat mai sus a fost predominant persecutat și încarcerat nu din motive rasiale, ci din cauza atitudinilor lor

Este greu de înțeles astăzi că, de exemplu, unii dintre aceiași funcționari care au ordonat deportările în cadrul Biroului Principal de Securitate al Reichului, RSHA, au procesat cererile de reparații după 1945. O hotărâre a Curții Supreme Federale (BGH) din ianuarie 1956 este numită astăzi o hotărâre scandalosă. În acest caz, cererile unei supraviețuitoare a genocidului romilor au fost respinse prin clasificarea deportării sale ca fiind o relocare.¹¹⁷ La 16 martie 1997, președintele federal Roman Herzog a inaugurat Centrul de documentare și cultură pentru romi din Berlin.¹¹⁸

În cea de-a patra parte a capitolului 6, **se analizează schimbarea culturii memoriei în Europa de Vest, cu accent pe țările vorbitoare de limbă germană.**

"Ancorarea cu succes a memoriei Holocaustului ca mit fondator negativ al Republicii Federale"¹¹⁹ poate fi descrisă ca fiind singurul mit fondator constitutiv la nivel mondial care se referă la "vina altora".

Pe această bază, însă, a avut loc și o evoluție a culturii memoriei de-a lungul deceniilor (extras) :

- Cu volumul documentar *Der SS-Staat - Das System der deutschen Konzentrationslager*¹²⁰ (*Statul SS - Sistemul de lagăre de concentrare germane*), publicat în 1946, Eugen Koch¹²¹ a inițiat faza de documentare.
- Publicația lui Alexander și Margarete Mitscherlich, *Die Unfähigkeit zu trauern*¹²² (*Incapacitatea de a jeli*) a marcat faza viziunii social-psihologice a istoriei.
- Cartea lui Daniel Goldhagen, *Hitlers willige Vollstrecker*¹²³ (*Executorii testamentari ai lui Hitler*) din 1996 a căutat o abordare explicativă în mediul istorico-cultural prin descrierea privirii germanilor obișnuiți.

Capitolul 7 Istoria României în diversitatea ei culturală și prelucrarea trecutului prin *Healing of Memories* :

Pentru a deschide subiectul *Healing of Memories* pentru regiunea românească, este necesar să cunoaștem istoria României.

Primul mileniu de istorie comună a României poate fi urmărit din anul 60 î.Hr. cu marele imperiu al Daciei până la cucerirea de către marea putere Roma în anul 106 d.Hr.¹²⁴ În anul 271 d.Hr. împăratul Aurelius a lăsat provincia în mâinile goșilor. Au urmat ocupații ale hunilor, gepizilor și avarilor, printre alții.

În anul 804, Transilvania a fost încorporată în Imperiul bulgar.¹²⁵

Prezentare istorică a celui de-al doilea mileniu începe cu o analiză separată a **celor trei mari principate românești** până la unirea principatelor Moldovei în 1859 pentru a forma mai târziu Vechiul Regat românesc, și a Transilvaniei până la anexarea acesteia la Regatul României prin Tratatul de la Trianon din 1920.

antisociale și criminale". Citat din *Deutsche Sinti und Roma*, hrsg, Arbeitskreis Sinti/Roma und Kirchen, Evangelische Mission in Solidarität EMS, Stuttgart 2012, p.14.

117 *Deutsche Sinti und Roma* op. cit. p.15:

118 Cu toate acestea, acest lucru nu a avut practic nicio semnificație pentru cererile de despăgubire depuse de sinti și romi.

119 *Aleida Assmann* *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur*, München 2013, p. 70.

120 *Eugen Koch* *Der SS-Staat - Das System der deutschen Konzentrationslager*, Verlag Karl Alber, München 1946.

(Ediția a 44-a.: Heyne Verlag, München 2006)

121 Sociologul Eugen Koch a fost prizonier în lagărul de concentrare de la Buchenwald.

122 *Alexander și Margarete Mitscherlich* *Die Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Verhaltens*, München 1967.

123 *Daniel Jonah Goldhagen* *Hitlers willige Vollstrecker*, W. Goldmann Verlag, München, Taschenbuchausgabe 2000. (Ediție originală: Daniel Jonah Goldhagen *Hitlers Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*, Harvard Doctoral Dissertation 1996.)

124 Despre istoria Imperiului dacic sub Decebalus cf. *Karl Strobel* *Kaiser Trajan - Eine Epoche der Weltgeschichte*, Regensburg 2010, p. 228-278.

125 *István Bóna* *Völkerwanderung und Frühmittelalter*, in *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, ed. Gábor Barta, István Bóna, Béla Köpeczi, László Makkai, Ambrus Miskolczy, András Mócsy, Katalin Péter, Zoltán Szász, Endre Tóth, Zsolt Trócsányi, Ágnes R. Várkonyi und Gábor Vékony, Akadémiai Kiadó Budapest 1990, p.62–106. aici p.102.

Prima atestare documentară a formării unui stat românesc și prima mențiune a **Principatului Valahiei** este asociată cu principele Basarab I (1310-1352). Valahia a format un stat tampon datorită poziției sale între Regatul Ungariei și Imperiul Otoman. Prinți precum Vlad al III-lea Țepeș în secolul al XV-lea și Neagoe Basarab și Radu de la Afumați în secolul al XVI-lea au reușit între timp să se elibereze de ea.

Important pentru identitatea românească a fost atunci principele Mihai Viteazul (Mihai Viteazul). După ce i-a învins în mod decisiv pe otomani, a unit pentru prima dată principatele Transilvania, Valahia și Moldova în 1599.

Cu toate acestea, din 1716 până în 1821, otomanii au controlat Valahia aproape în totalitate¹²⁶ prin intermediul unor fanarioți greci numiți¹²⁷.

Independența a început apoi odată cu alegerea lui Alexandru Ioan Cuza în 1859, atât ca principe al Moldovei, cât și ca principe al Valahiei.

Voievodul Bogdan i-a alungat pe unguri și a fondat în 1359 un stat independent **Principatul Moldovei**, numit după râul local Moldova.

Cu toate acestea, în 1417, Principatul Moldovei a devenit un stat vasal al Imperiului Otoman pentru următoarele patru secole, până în 1829.

Ștefan al III-lea cel Mare (Ștefan cel Mare 1457-1504) a pus capăt relației de vasalitate față de otomani pentru o perioadă interimară, a condus țara la o mare prosperitate culturală¹²⁸ în timpul domniei sale de 48 de ani și a extins semnificativ granițele principatului.

După cel de-al șaptelea război ruso-otoman din 1812, Basarabia a trebuit să fie cedată Rusiei.¹²⁹ În 1859, Principatul Moldovei¹³⁰ a fost unit cu Valahia pentru a forma Principatele Unite ale Țării Românești și Moldovei.

Din secolul al XI-lea și până în 1541, **Transilvania** a făcut parte în permanență din Regatul medieval al Ungariei. Transilvania a devenit în curând o țară multiculturală. Pe lângă locuitorii majoritar români și coloniștii maghiari, regele maghiar Géysa al II-lea (1141-1162) a adus în țară primii coloniști franci, pentru care termenul de sași a devenit comun.¹³¹

În 1224, regele Andrei al II-lea le-a acordat sașilor din Siebenburg licența de aur (Adreanum), cu privilegiile precum libertatea de posesiune și moștenire, libera alegere a judecătorilor și a pastorilor, libertatea față de vamă și propria lege. Aceleași privilegiile au fost refuzate majorității românești, deoarece doar "acei [cnezi români] care s-au convertit la catolicism au fost puși pe picior de egalitate cu nobilii germani și maghiari"¹³².

Întreaga situație politică s-a schimbat în 1526, odată cu bătălia de la Mohács, pierdută de Ungaria¹³³. Teritoriul maghiar de sud a devenit un principat transilvănean autonom, dar tributar.

În Transilvania, în perioada 1552-1568, moșiile domnitoare au hotărât așa-numitele patru toleranțe religioase de la Turda, cu o libertate religioasă extinsă pentru protestanți și catolici. Cel mai mare grup de ortodocși români a fost doar tolerat. Armenii, evreii și alte direcții religioase au fost excluși.¹³⁴

126 Numele Phanariotes provine din cuvântul grecesc Φανάρι, care înseamnă "far" sau "lampă".

127 *Fanarioții proveneau dintr-un cerc restrâns de familii nobile bizantine bogate și influente din punct de vedere politic, care formau clasa superioară din Phanar (Φανάριον), un cartier al Istanbulului, în Imperiul Otoman în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. În perioadele de conflict dintre otomani și domnitorii vasali din Valahia și Moldova, fanarioții au fost numiți de mai multe ori de către sultan ca prinți în locul lor, de fiecare dată pentru perioade scurte.*

128 În Bucovina, mănăstirile Vltava pictate sunt deosebit de cunoscute și sunt incluse în patrimoniul cultural mondial.

129 În Imperiul țarist rus, zona a fost inițial subordonată, ca oblast, guvernoratului Noua Rusie (rusă Новороссия).

130 Cu excepția Bucovinei, Basarabiei și Bugeacului.

131 Deși coloniștii proveneau din regiunea franciză Moselle și din regiunea Luxemburg, li s-a aplicat numele colectiv de sași.

132 **Paul Brusanowski** *Epochen der Geschichte der Orthodoxen Kirche in Siebenbürgen*, in *Healing of Memories – Dialog über die gemeinsame Geschichte der christlichen Kirchen in Rumänien*, ed. Dieter Brandes, epd-Dokumentation Nr. 40 / 2005, Evangelischer Pressedienst, Frankfurt/M 2005, p. 26-32, aici p. 28. Brusanowski scrie mai departe: "Astfel, în timp, au dispărut cnezatele ca unități administrative ale Transilvaniei, dar și cnezatele românești ca reprezentanți ai națiunii lor în Dietă (din 1355) ...Catolicizarea a avut drept consecință ... că treptat, de-a lungul secolelor, nobilimea românească s-a maghiarizat". (Ibidem)

133 În disputele politice care au urmat, Ungaria a fost împărțită în trei părți.

134 Cele patru toleranțe religioase sunt prezentate în detaliu în capitolul 7.1.3.4..b) (aa) Die religiösen Auseinandersetzungen um die "Turda-Toleranz".

Ulterior, Habsburgii au câștigat din ce în ce mai multă influență asupra principatului. În 1691, "independența Transilvaniei a luat sfârșit și ... [a devenit] provincie a Imperiului Habsburgic"¹³⁵.

Sub suzeranitatea habsburgilor catolici, episcopul Atanasie a convocat așa-numitul "Mare Sinod" la Alba Iulia, la 4 septembrie 1700 și ianuarie 1701.¹³⁶ Astfel s-a realizat schisma ortodoxă și s-a înființat Biserica greco-catolică.¹³⁷

În perioada care a urmat, presiunea religioasă a Contrareforme catolice a devenit tot mai evidentă, căpătând o forță deosebită sub conducerea împărătesei habsburgice Maria Tereza, începând cu 1740¹³⁸, cu o politică bisericească radicală împotriva tuturor confesiunilor necatolice.

Nici măcar Edictul de toleranță Aedictum emis de fiul său Iosif al II-lea¹³⁹ nu a adus vreo schimbare fundamentală în statutul românilor din Transilvania.

Ortodoxia românească din Transilvania a primit "statutul de confesiune oficială"¹⁴⁰ abia în 1848 și, după secole de discriminare, avea acum "dreptul de a decide în mod independent asupra problemelor școlare și religioase"¹⁴¹.

Cu toate acestea, în articolele de lege 26/1893 și 14/1898¹⁴², distribuția fondurilor pentru salariile profesorilor și ale clerului a fost condiționată de "dacă beneficiarul era ostil statului maghiar"¹⁴³.

Partea de nord a Dobrogei a fost adăugată la Principatul Unit al României (Valahia și Moldova) în **secolul al XIX-lea** prin Tratatul de la Berlin din 1878. La 26 martie 1881, Principatul României s-a proclamat **Regatul României** cu Carol de Hohenzollern-Sigmaringen ca Carol I Rege al României. Regatul României a fost numit mai târziu Vechiul Regat al României.

O nouă eră a început în secolul XX. Între 8 și 11 aprilie 1918, la Roma a avut loc Congresul Națiunilor Oprimite din Austro-Ungaria.¹⁴⁴ La 4 iunie 1920, în Franța a fost semnat Tratatul de pace de la Trianon, pe care mulți îl numesc astăzi *Trauma maghiară de la Trianon*.¹⁴⁵

La începutul anului 1920/21, situația era următoarea : Bucovina a devenit parte a României prin Tratatul de la Saint Germain din 10 septembrie 1919. Prin Tratatul de la Trianon din 4

135 **Olga Lukács** *Die Geschichte der Kirchen in Siebenbürgen von der Reformation bis zum Beginn der Habsburgischen Herrschaft (1526-1690)*, in *Reconciliatio Nr. 2 Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten - Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen und Religionen - Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien*, ed. Dieter Brandes și Olga Lukács, Ediția a 2-a. Leipzig 2011, p. 74-79, aici p. 79.

136 **Alexandru Buzalic** *Geschichte der Kirchen Siebenbürgens in der Zeitspanne 1690- 1740*, in *Reconciliatio Nr. 2 Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten - Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen und Religionen - Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien*, ed. Dieter Brandes und Olga Lukács, , Ediția a 2-a. Leipzig 2011, p. 80-87, aici p. 83.

137 Sub conducerea călugărului Visarion din Banat și a călugărului Sofronie din Ciora, în 1744 a început o rezistență ortodoxă deschisă împotriva privilegiilor Bisericii Greco-Catolice. Cu toate acestea, această rezistență a fost zdrobită de trupele habsburgice și "multe mănăstiri ortodoxe ...[au fost] distruse". (Paul Brusanowski *Epochen der Geschichte der Orthodoxen Kirche in Siebenbürgen* op. cit. p. 30)

138 Domnia 1740-1780.

139 1780-1790,1765-1780 deja co-regent al mamei sale Maria Theresia.

140 Paul Brusanowski *Epochen der Geschichte der Orthodoxen Kirche in Siebenbürgen* op. cit. p.30.

141 **Paul Brusanowski** *Die Kirchen in Siebenbürgen zwischen den Jahren 1848-1918*, in *Reconciliatio Nr. 2 Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten - Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen und Religionen - Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien*, Ediția a 2-a. ed. Dieter Brandes și Olga Lukács, Leipzig 2011, p. 95-104, aici p. 96.

142 "Cu privire la salariul minim al profesorilor din școlile bisericești și la ... salariul clerului necatolic". (Paul Brusanowski *Die Kirchen in Siebenbürgen zwischen den Jahren 1848-1918* op. cit. p. 103.)

143 Ibidem. Dacă acțiunile, uneori brutale, ale armatei revoluționare maghiare din 1848/49 au perturbat deja definitiv relațiile nu numai între maghiari și români, ci și între maghiari și sașii transilvăneni, atunci cel târziu din 1898, odată cu Legea de bună purtare 14/1898 (de mai sus), se poate vorbi de începutul unei politici de maghiarizare intensificate, îndreptată împotriva a tot ceea ce nu era maghiar.

144 **Jitka Mládková** *Wendepunkt im Ersten Weltkrieg: die tschechoslowakische Legion in Italien*, Radio Prague International, Prag 05.4.2014; <https://deutsch.radio.cz/wendepunkt-im-ersten-weltkrieg-die-tschechoslowakische-legion-italien-8299514>, recuperat la 20.02.2021 Jitka Mládková adaugă: "Inițiativa întâlnirii a venit din partea "Ligii Națiunilor Oprimite din Austria-Ungaria"(Ibidem)

145 *Rămășițele Ungariei* au fost reduse la o treime din suprafața sa în Monarhia duală maghiaro-austriacă.

iunie 1920, Transilvania și o mare parte a Partiumului istoric au fost anexate la România din teritoriul monarhiei austro-ungare.¹⁴⁶

Cu toate acestea, prin cea de-a doua sentință arbitrală de la Viena din 30 august 1940, România a trebuit să cedeze Ungariei jumătatea nordică a Transilvaniei, "Ținutul Secuiesc", Satu Mare și Maramureșul.¹⁴⁷

La 6 septembrie 1940, generalul Ion Antonescu a forțat abdicarea regelui Carol al II-lea. La 23 noiembrie 1940, România a aderat la Pactul celor Trei Puteri.¹⁴⁸ Atacul pentru ocuparea Bucovinei și Basarabiei a început la 2 iulie 1941 cu aproximativ 100.000 de soldați germani și aproximativ 2 milioane de soldați români.¹⁴⁹ În august 1944, însă, armata sovietică a spart pe front și a pus capăt dictaturii militare a mareșalului Ion Victor Antonescu.

La 10 februarie 1947, la Paris a fost semnat tratatul de pace, care a restabilit granița româno-ungară trasată în 1920.

Un capitol separat descrie **abuzurile, pogromurile și deportările din timpul și de după cel de-al Doilea Război Mondial** :

- Expulzările din Basarabia, Bucovina și Dobrogea după Pactul Hitler-Stalin din 1939 și Acordul de reinstalare româno-german din 1940.
- Pogromuri și expulzări în Transilvania de Nord după cel de al doilea Arbitraj de la Viena
- Pogromuri și deportări de evrei în perioada Antonescu și în timpul ocupației Ungariei de către trupele germane
- Masacre și deportări după schimbarea de front a României și sub responsabilitate sovietică.

După sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, la 2 martie 1945, Regele Mihai a fost nevoit să îl numească pe Petru Groza prim-ministru sub presiunea sovieticilor. În 1947, Regele Mihai I a fost forțat de comuniști să abdice și să părăsească țara.

În 1951, când s-au întors ultimii deportați în Uniunea Sovietică, a început deportarea în stepa Bărăganului pentru "toți locuitorii care locuiau în Banatul românesc într-o fâșie de 25-50 de kilometri lățime la granița cu Iugoslavia"¹⁵⁰ - români, germani, maghiari, sârbi, basarabeni.¹⁵¹ Ca o condiție pentru aderarea la ONU, mai târziu, în 1956, România a trebuit să le permită celor deportați în stepa Bărăganului să se întoarcă acasă.¹⁵²

În 1965, Nicolae Ceaușescu, până atunci discret, a devenit șef de stat. Ceaușescu a apărut inițial ca un reformator.¹⁵³ Cu toate acestea, faza de libertate și prosperitate aparentă a fost foarte scurtă.¹⁵⁴ Încălțările drepturilor omului au avut loc în mod sistematic. Foarte des Ceaușescu a folosit Securitatea în scopuri de cenzură.

146 Aceasta includea Arad și Sălaj, aproximativ 3/4 din regiunile Bihor/Bihar și Sathmar, aproximativ 1/5 din Maramureș și estul Banatului cu regiunile din jurul Timișoarei și Caransebeșului (66,5% din suprafața totală a Banatului). În plus, Tratatul de la Paris din 1920 au reglementat și anexarea Basarabiei, Transnistriei și Bugeacului.

147 După cedarea forțată, "mulți români au fugit ... pe teritoriul Regatului Român [rămas]". (László Bura *Kurze Geschichte der historischen Region Sathmar*, in *Reconciliatio Nr. 2 Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten - Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen und Religionen - Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien*, hrsg. Dieter Brandes și Olga Lukacs, Ediția a 2-a. Leipzig 2011, p. 274-277, aici p.276.)

148 Pactul celor trei puteri a fost încheiat la 27 septembrie 1940 între Imperiul German, Imperiul Japoniei și Regatul Italiei. (denumită și Axa Berlin-Roma-Tokyo sau, pe scurt, Puterile Axei)

149 "Bătălia pentru Odessa", parțial "nemiloasă și acerbă", care a început la 5 august și a durat până la 16 octombrie 1941.

150 Ingomar Senz *Die Donauschwaben*, Stuttgart 1994, p. 240.

151 În total, peste 40.000 de persoane de diferite etnii au fost deportate acolo. Astfel, au fost deportate 3069 de familii românești din Banat, 2405 familii de origine germană, basarabeni și bucovineni (2153 de familii), macedoneni, iugoslavi și alții (ibidem). (ibidem) Acest lucru a fost precedat de binecunoscuta dispută dintre Iosif Vissarionovici Stalin și liderul comunist iugoslav Josip Broz Tito din cauza unor opinii diferite privind dezvoltarea economică și politică, care a escaladat în cele din urmă și a culminat cu excluderea Iugoslaviei din Cominform în iunie 1948.

152 Horst G. Klein und Katja Göring *Rumänische Landeskunde*, Tübingen 1995, p. 44.

153 În Europa de Vest, o atenție deosebită a fost acordată faptului că Ceaușescu a criticat invazia Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia în 1968.

154 Cu toate acestea, în Occident, Ceaușescu a continuat să fie prezentat în mod pozitiv datorită liniei sale politice, care era în mare măsură independentă de Moscova, mai ales că legătura cu Fondul Monetar Internațional (FMI) și Banca Mondială a avut loc tot în timpul său. Odată cu Ceaușescu, România a deschis relații diplomatice cu Republica Federală Germană, RFG, Israel și China, printre altele.

După 1989, raportul final al "Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România" (PCACDR) a estimat numărul victimelor din perioada comunistă la aproximativ 500.000.¹⁵⁵

Bisericile au avut o istorie specială de suferință în perioada comunistă din România. Ion Vicovan scrie despre aceasta: "Ce a însemnat de fapt comunismul poate fi înțeles doar de cineva care a trăit direct sub acest regim"¹⁵⁶.

Supravegherea instituțiilor bisericești a fost introdusă prin Legea 60/2 din martie 1948. Aceasta a fost urmată de "exproprierea multor proprietăți ale bisericii: clădiri, terenuri, biblioteci. Clasele de confirmare și întâlnirile religioase au fost desființate, icoanele și simbolurile religioase au fost îndepărtate din școli și biserici"¹⁵⁷.

Toate bisericile din România au fost afectate de politica tot mai ateistă a statului. Biserica Romano-Catolică a primit statutul de "confesiune tolerată"¹⁵⁸, iar Biserica Greco-Catolică a fost dizolvată ca instituție prin Decretul 358 din 1 decembrie 1948.¹⁵⁹

În a doua parte a capitolului 7, **Healing of Memories - procese în România** este descrisă ca un exemplu de modalități de reconciliere a diversității între culturi și religii.

În octombrie 2004, România a devenit prima țară din Europa de Sud-Est care a demarat procesul " **Healing of Memories** în Europa de Sud-Est între culturi, religii și biserici". Acest proces a început cu cercetarea interdisciplinară (a diferitelor perspective!) a istoriei națiunilor, culturilor și religiilor, ca prim pas al Vindecării Memoriilor în cadrul unui proces de reconciliere între culturi, națiuni și religii orientat spre societate¹⁶⁰ (la Nivel Macro). Scopul acestei etape a fost, în mod explicit, nu cercetarea adevărurilor istorice, ci sintetizarea diferitelor interpretări și evaluări ale unor epoci istorice comune, în funcție de clasificarea culturală, etnică sau religioasă.¹⁶¹ În acest scop, între 2005 și 2010, au fost organizate paisprezece conferințe în nouă regiuni istorice diferite ale României.¹⁶²

Fundația Reconciliere în Europa de Sud-Est (RSEE), înființată în 2008, a început în august 2008 cu planificarea și implementarea formării de facilitatori pentru procesele de vindecare a memoriei în universitățile din România, în două etape:

- Formare în îngrijirea pastorală, comunicare și coordonare a muncii de grup - **Healing of Memories** (HoM1)
- Formare avansată în comunicare și mediere interculturală - **Healing of Memories** (HoM2)

155 Monumentul de la Sighet din orașul românesc Sighetu Marmăției înfățișează în mod impresionant ororile comunismului sub Ceaușescu în România în fosta închisoare politică.

156 Ion Vicovan *Die Rumänisch-Orthodoxe Kirche während des Kommunismus (1945-1989)*, in *International Journal of Orthodox Theology* 4/1 2013, Erlangen-Nürnberg 2013, S. 167-188, digitalisiert : <https://d-nb.info/1068914351/34>, recuperat la 10.07.2021, p. 170.

157 Claudia Gherghel *Ökumenische Tagung in Hermannstadt: Kirchen im Kommunismus*, Siebenbürgische Zeitung Sibiu, 16. Juni 2009.

158 Korinna Zamfir und Mózés Nóda *Die Hauptmomente in der Geschichte der Römisch-Katholischen Kirche in Siebenbürgen aus der Perspektive der Interkonfessionellen Verhältnisse*, in *Reconciliation Nr. 3 Healing of Memories : Kurze Geschichte der Kirchen und Religionsgemeinschaften in Siebenbürgen*, ed. Dieter Brandes, Vasile Grăjdian și Olga Lukács, Cluj-Napoca - Leipzig 2010, p. 61-86, aici p. 82.

159 Korinna Zamfir *Die kirchliche Lage und die interkonfessionellen Beziehungen in Siebenbürgen von 1948 bis 2007*, in *Reconciliation Nr. 2. Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten, - Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen und Religionen - Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien*, hrsg. Dieter Brandes und Olga Lukács, Ediția a 2-a. Leipzig 2011, p. 114-120, aici p. 115.

160 Această etapă a procesului de vindecare a amintirilor este explicată în detaliu în capitolul 3.2.3.2.b) *Healing of Memories als gesellschaftlich orientierter Versöhnungsprozess zwischen Religionen, Ethnien und Kulturen (Makro-Ebene)*.

161 Această comparație a fost una dintre temele abordate în cadrul Conferinței Internaționale "Vindecarea Memoriei în România", care a avut loc în iunie 2007 la București. Rezultatele comparației au fost publicate în Dieter Brandes și Olga Lukács *Geschichte der Kirchen Rumäniens in Zeittabellen*, in *Reconciliation Nr. 2 Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten - Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen und Religionen - Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien*, ed. Dieter Brandes și Olga Lukács, Ediția a 2-a. Leipzig 2011, p. 351-467.

162 Transilvania la Cluj-Napoca mai 2005, Moldova la Iași mai 2006, Bucovina la Suceava mai 2006, Banatul la Timișoara iunie 2006, Bihorul la Oradea iunie 2006, Țara Românească la București noiembrie 2006, Dobrogea la Constanța noiembrie 2006, Transilvania la Cluj-Napoca februarie 2007, Maramureș la Baia Mare martie 2007, Satu Mare în noiembrie 2007, Bihor transfrontalier în Oradea și Biharkeresztes în Ungaria aprilie 2008, Dobrogea transfrontalier cu participare bulgară în Constanța mai 2009, Bucovina transfrontalieră la Suceava și Cernăuți (ucraineană Чернівці, română Cernăuți, germană Tschernowitz) octombrie 2010, Moldova și Basarabia la Iași mai 2012 și Moldova și Basarabia la Chișinău septembrie 2012.

Ca o extensie a cursurilor universitare postuniversitare anterioare **Healing of Memories**, Fundația Reconciliere în Europa de Sud-Est RSEE a reușit să demareze un program de masterat care, după aprobarea ministerului, a putut fi început cu "primul an universitar la 1 octombrie 2012 la Facultatea de Ortodoxie din Alba Iulia, care a continuat deja cu cel de-al 8-lea an universitar la 1 octombrie 2019"¹⁶³. Pe 1 octombrie 2018 a început și primul curs de masterat la Cluj-Napoca, la Facultatea de Teologie Reformată.

Olga Lukács, directorul cursului, comentează experiența formatorilor după cum urmează : "Procesul "**Healing of Memories**" - a arătat că există o deschidere pentru "a învăța împreună", ... și acest lucru este dezvoltat în continuare [în grupurile de supervizare] pentru cei care au fost ... implicați în această activitate până acum, pentru cei peste 300 de participanți."¹⁶⁴

Capitolul 8 Gânduri de sinteză privind semnificația formelor religioase-culturale identitatea pentru apariția conflictelor și slujirea de reconciliere a bisericilor:

În capitolul 8, în prima parte, temele transversale sunt legate de exemplele istorice descrise în capitolele 4-6. În partea a doua, ministerul de reconciliere al bisericilor pentru reconcilierea între popoare, culturi și religii este mai întâi explicat cu exemple, iar apoi este descrisă *Healing of Memories* ca o ofertă specială de reconciliere a bisericilor.

În primul rând, se arată importanța **fenomene ale copilăriei timpurii și influența socio-culturală** atât pentru apariția conflictului, cât și pentru procesele de reconciliere prin intermediul memoriei.

De exemplu, în discuțiile cu colegii de la *Healing of Memories* din Dublin, a devenit clar că, atât pentru domeniile de conflict din Europa de Vest, cât și pentru cele din Europa de Est, "empatizarea cu identitatea culturală și religioasă a celorlalți" este un pas important în "înțelegerea modului în care ... se formează modelele [delimitative sau solidare] de judecată față de alte persoane"¹⁶⁵, care pot duce la conflict.

Maurice Halbwachs¹⁶⁶ a dezvoltat conceptul de **memorie colectivă**. Memoria colectivă nu stochează evenimente istorice reale, ci "se bazează pe rituri, simboluri și povești comune"¹⁶⁷. O parte specială a memoriei colective este reprezentată de mituri.

Miturile și ideologiile se află în corespondență una cu cealaltă - mai ales în cazul ideologiei politice.¹⁶⁸ În acest sens, ideologiile se folosesc de obicei de mituri deja existente și numai în cazuri excepționale "o ideologie își are originea [din] un mit ... [și este] formată de acesta"¹⁶⁹

În ceea ce privește problema **rolului religiilor în conflicte**, se afirmă că multe conflicte colective de lungă durată din Europa sugerează inițial o cauzalitate religioasă, dar că, într-o viziune diferențiată, demarcația față de cultura diferită și teama imanentă de străinitatea celorlalți domină baza dominantă a ostilității între oameni și grupuri de oameni care până atunci trăiseră împreună în mod pașnic.¹⁷⁰

163 **Jahresbericht der Stiftung Reconciliation in South East Europe** RSEE Sibiu 2019, nepublicat

164 Olga Lukács *Közlekedési lehetőségek az erdélyi egyházak gyakorlatában*, Inaugural-Dissertation Cluj-Napoca 2016, p. 324.

165 Dieter Brandes *Zur Methodologie von Healing of Memories und Bezüge zur ethnischen, kulturellen und religiösen Identität* op. cit. p. 27.

i166 **Maurice Halbwachs** *Das kollektives Gedächtnis*, Stuttgart 1967, Neuauflage Frankfurt 1991.

167 Aleida Assmann op. cit. p. 17.

168 Yves Bizeul descrie ideologia politică drept un "complex de credințe orientate spre acțiune", în care simbolurile, miturile, idealurile și doctrinele formează un substrat. (**Yves Bizeul** *Politische Mythen, Ideologien und Utopien*, in *Mythos. Fächerübergreifendes Forum für Mythosforschung*. Bd.2: Politische Mythen, hrsg. Peter Tepe, Würzburg 2006, p. 10.)

169 Ibidem p. 15.

170 Situația poate fi mai diferențiată în ceea ce privește genocidurile din Europa secolului XX. Cu toate acestea, chiar și în ceea ce privește genocidurile, nu se poate vorbi eo ipso de lupte religioase, deoarece violența este exercitată doar de o singură parte.

În cazul conflictelor războinice din secolul al XX-lea, trebuie remarcat faptul că, de obicei, a fost prezentată **o istorie de conflicte care datează de secole**.¹⁷¹ Această istorie a conflictelor este adeseori readusă în discuție la momentul potrivit pentru "justificarea națională" a războaielor - de exemplu, împotriva presupușilor arhicunoscuți Franța, Polonia, Rusia etc.

Fenomenul istoriei vechi de secole se aplică, de asemenea, genocidelor sami, armenilor, evreilor și romilor descrise în capitolul 5.3. Fenomenul preistoriei vechi de secole se aplică, de asemenea, preistoriei genocidelor împotriva sami, armenilor, evreilor și romilor, descrise în capitolul 5.3. Pogromurile din *Holodomor*, pe care unii istorici nu le definesc drept genocid, au, de asemenea, o lungă istorie de conflict din relația dintre Rusia și Ucraina. "Esența genocidului rezultă adesea dintr-o lungă istorie de discriminare, violență și expulzare care a durat secole"¹⁷².

În a doua parte a capitolului 8, **Ministerul al reconcilierii de reconciliere a bisericilor ca ofertă pentru o lume distrusă** este legată în mod critic de procesele de reconciliere descrise în capitolul 6.

În primul rând, Charta Oecumenica 8 Reconcilierea popoarelor și culturilor va fi discutată în raport cu rolul actual al bisericilor europene în implementarea cu succes sau mai puțin reușită a **Slujirii creștine a reconcilierii**. Se concretizează apoi faptul că deja în Charta Oecumenica 8 se subliniază că "în fața numeroaselor conflicte, este sarcina Bisericilor să desfășoare împreună slujirea reconcilierii și pentru popoare și culturi. Știm că pacea dintre biserici este o condiție la fel de importantă pentru aceasta". În această secțiune se acordă o atenție deosebită **Procesele de reconciliere după schismele bisericesti**.

Secțiunea **Slijirea Bisericilor Creștine în scopul reconcilierii între popoare, culturi și religii** afirmă că bisericile nu există într-o sferă de viață separată de restul societății, ci sunt o parte co-creatoare a societății. Astfel, "credița... ne ajută să învățăm din trecut și să lucrăm pentru ca credința și caritatea creștină să radieze speranță pentru morală și etică. ... Pe baza credinței noastre creștine, noi apărăm ... drepturile omului și valorile fundamentale ale păcii, justiției, libertății, toleranței, participării și solidarității"¹⁷³.

Rolul bisericilor creștine în (ministerul reconcilierii) se referă la diferite dimensiuni ale ministerului lor spiritual în care pot fi reconciliatoare : Ministerul diaconal al reconcilierii - Ministerul eclezial de advocacy - Ministerul profetic al reconcilierii - Biserica ca martor al speranței - Biserica ca promotor al iubirii și reconcilierii (dușmanului).¹⁷⁴

În secțiunea **Healing of Memories ca ofertă de reconciliere din partea bisericilor**, se descrie din nou că această formă de cultură a memoriei a fost nouă pentru Europa. În Europa, diversele abordări ale reconcilierii după cel de-al Doilea Război Mondial s-au concentrat pe culturi ale memoriei care s-au axat în principal pe nedreptatea împotriva grupurilor sociale (evrei, romi, muncitori forțați etc.) sau pe nedreptatea împotriva popoarelor (polonezi, francezi, ruși, belgieni etc.). Cu toate acestea, procesele de reconciliere din Africa și America Latină, pe lângă caracterul lor de reconciliere socială, au pus un accent deosebit pe rezolvarea rănilor psihice personale.

Această nouă formă de procese de reconciliere individualizată a fost inițial realizată aproape exclusiv de biserici și grupuri religioase. Din punct de vedere ecleziologic, această ofertă de reconciliere din partea bisericilor își găsește expresia în orientarea pastorală a bisericii.

Îngrijirea pastorală personală pune accentul pe ascultare și empatie față de experiențele negative ale indivizilor și grupurilor.

171 Acest lucru este explicat în capitolul 5 în conflictele descrise acolo, de exemplu, pentru Rusia-Finlanda, Polonia-Germania-Rusia, Rusia-Ucraina, Bosnia cu vecinii săi.

172 **Dieter Brandes** *Reconciliation between Christian churches and Jewish communities after centuries of conflict leading to the Shoah*, in *Memory Work in Rwanda. Churches and civil-society organisations twenty-five years after the genocide against the Tutsi*, hrsg. Tharcisse Gatwa und Philippe Denis, Pietermaritzburg South Africa – Kigali Rwanda 2020, p. 187-206, aici p. 203.

173 *Charta Oecumenica 7 Europa mitgestalten*, Charta Oecumenica op. cit.

174 Cf. Déogratias Maruhukiro *Für eine Friedens- und Versöhnungskultur*, Berlin 2020, p. 299–311.

În acest sens, ***Healing of Memories*** este o ofertă specială de reconciliere din partea bisericilor, atât față de experiențele dureroase din trecut ale individului, cât și față de experiențele stresante și crunt trăite de culturi, grupuri etnice și alte grupuri.

Healing of Memories ca ofertă de reconciliere din partea bisericilor este explicată din nou în final - acum cu referire la formele de realizare a proceselor de consiliere descrise mai sus (la nivel micro), precum și la procesele de reconciliere între religii, grupuri etnice și culturi (la nivel macro).